

september 2012
jrg. 29 nr. 3

MARIËNBURG

Magazine van en voor kritisch katholieken

Eucharistie
onder de loep

Allemaal
tot zijn gedachtenis

Medezeggenschap
in de San Salvator

Een half miljoen
slaven op transport

De Bijbel bij
SOVE – Eindhoven

Fundamentalisten
op ramkoers

**Yvo van Kuijk,
jurist bij het Gerechtshof,
in interview:**

*“Het is moeilijk om de kerk als
instituut nog serieus te
nemen.” of haar ogen.”*

MARIËNBURG Magazine is een uitgave van de gelijknamige vereniging van kritisch katholieken en verschijnt viermaal per jaar.

Eerder heette dit blad 'Nieuwsbrief' en 'MV-NU'.

Overname van artikelen is toegestaan mits voorafgaand contact met de redactie.

© 2012 Mariënburg

ISSN 1878-8734

Website

www.marienburgvereniging.nl

Redactie

Lambert van Gelder, red.-secr. en eindredacteur

Leon Goertz, redacteur

Ad Krijnen, redacteur

Leo Le Large, redacteur

Jacques van Leeuwen, redacteur

Damiaan Meuwissen, redacteur

Redactie-adres

Per post: Archipelstraat 286, 6524 LR Nijmegen

Per e-mail: redactie@marienburgvereniging.nl

Vormgeving

N-ything Design, Boxmeer

Lidmaatschap / Abonnee (per jaar)

Lidmaatschap van de vereniging:

- gecombineerd met abonnement 'Mariënburg' € 30,-

- zonder abonnement € 12,50

Abonnement 'Mariënburg' zonder lidmaatschap € 20,-

Abonnementenadministratie: zie Secretariaat

Betaling van contributie, abonnementen en giften

via Rabobank 32.99.21.568.

Betaling via automatische incasso heeft de voorkeur.

Zie verder de invulbon achter op dit nummer.

Bestuur Mariënburg

Henk Baars, wnd voorzitter, 070-3596817

Tom van den Beld, secretaris, 070-3838284

Dominic Brügemann, penningmeester, 0528-231730

Alie van Leeuwen, 036-5452048

E-mail: bestuur@marienburgvereniging.nl

Secretariaat

Postbus 675 – 3800 AR Amersfoort

Tel. 033-4690070

E-mail: secretariaat@marienburgvereniging.nl

3 EUCHARISTIE ONDER DE LOEP
Lambert van Gelder

6 ALLEMAAL TOT ZIJN
GEDACHTENIS
Leo Le Large

8 GELOVIGE MEDEZEGGENSCHAP
IN DE SAN SALVATOR
Henk Peters

10 GELOOFSFUNDAMENTALISTEN
OP RAMKOERS
Leon Goertz

12 IN EINDHOVEN LAAT SOVE
MENSEN DOOR DE BIJBEL INSPIREREN
Lidy Verdegaat

15 EEN NEDERLANDS
PRIESTERMANIFEST?
Piet van Hooijdonk

16 EEN HALF MILJOEN SLAVEN OP
TRANSPORT
Yosé Höhne-Sparborth

18 MOEDERKERK OF MOEDERS KERK?
Ad Krijnen

20 PRECIEZEN EN REKKELIJKEN?
Erik Jurgens

21 "HET IS MOEILIK OM DE KERK
ALS INSTITUUT NOG SERIEUS TE
NEMEN"
Leon Goertz

EN OOK NOG:

- 4 *Credo III – Damiaan Meuwissen*
- 14 *Arme, eenzame, vreemde vogel – Huub Schumacher*
- 23 *Wisewas – Leon Goertz*
- 24 *GefusioNEEr*

Omslag: Liturgische assistente reikt communie uit
(FOTO'S: MV/ARCH)

Het volgend nummer verschijnt in december 2012.
Bijdragen graag uiterlijk 1 november aan het redactie-adres.

inhoud

GELOOF IN CRISIS

Sinds het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) is het er met de Rooms-Katholieke Kerk niet beter op geworden. Terugloop van het aantal kerkgangers, stijgend tekort aan nieuwe priesters, kerksluitingen met bosjes. Crisis alom. Het geloof is in crisis, het verdampst overal. "Inzake het geloof heerst een dramatisch analfabetisme", erkende ook onlangs Rino Fisichella, voorzitter van de pauselijke Raad voor de Nieuwe Evangelisatie. **In plaats echter van het gouden jubileum van de openingsdag van dat Concilie (11 okt. '62) te vieren, probeert de kerkleiding dat weg te moffelen door een speciaal 'Jaar van het Geloof' uit te roepen, van 11 okt. 2012 tot 24 nov. 2013. Enkele dagen eerder is dan in Rome een bisschoppensynode begonnen (7-28 okt.) met als gesprekstema: 'Evangelisatie en het doorgeven van het christelijk geloof'. Intussen werkt paus Benedictus XVI aan zijn vierde encycliek die, naar verluidt, ook al over het geloof zal gaan. *Mariënborg* heeft vorig jaar met de brochure "Wat geloof ik? Wat geloven wij?" succesrijke discussies losgemaakt, *Mariënborg Magazine* gaat in dit en volgende nummers op zoek naar antwoorden op de beide brochurevragen.**

EUCCHARISTIE ONDER DE LOEP

"De opkomst van het individu dat zich bevrijdt van het autoritaire gezag en van de traditie, het verschijnsel van de redelijkheid op basis van methodische twijfel en wetenschappelijke waarnemingen, de kritische analyse van de bijbelteksten, de geclaimde vrijheid van denken, filosoferen en geloven, het streven naar individuele en politieke rechten: heel die veelomvattende emancipatiebeweging heet tegenwoordig 'de moderniteit'. Dat is zelfs al begonnen vóór de zeventiende eeuw, ontstaan in de boezem van een grotendeels christelijke samenleving, zelfs in de boezem van het kerkinstituut zelf. Het is niet gericht geweest tegen het geloof noch tegen de Kerk, maar de kerkelijke gezagsdragers hebben de legitimiteit van dit streven niet begrepen. Zij voelden zich aangevallen en hebben zich ertegen verzet. En de christen-gelovigen zijn naar buiten gegaan, op zoek naar de vrijheden die hun binnen geweigerd waren. De Kerk zal niet weer in een goede verstandhouding raken met deze wereld, zolang ze bij zichzelf geen gestalte heeft gegeven aan de vrijheid waarvan het evangelie de bron is. Een effectief herstel van haar zending hangt van deze ommekeer af."

Geloofscrisis

In deze bewoordingen analyseert de stokoude (1915) Franse theoloog Joseph Moingt s.j. de huidige situatie van de Rooms-Katholieke Kerk, die terecht een *midlife* crisis genoemd zou kunnen worden. Een halve eeuw geleden werd deze al onderkend en om daaraan iets te doen werd het Tweede Vaticaans Concilie georganiseerd. Nu dezer dagen het gouden jubileum van die gebeurtenis herdacht wordt, blijkt pas goed welk pover resultaat die wereldkerkvergadering heeft opgeleverd. Paus Johannes XXIII zette de ramen van de Kerk wijd open, heet het, maar is die daardoor verfrist? De ramen staan nu alweer op een smalle kier. Het concilie heeft weliswaar een aantal structurele vernieuwingen gebracht, maar het daaronder liggende geloofsgoed heeft het onaangeroerd gelaten. De kerkcrisis is sindsdien alleen maar verhevigd. Ten diepste was en is de kerkcrisis een geloofscrisis. "Wat geloven wij" was de titel van de *Mariënborg*-brochure, maar sommigen voegden daar in gedachten aan toe: "eigenlijk nog". Ondanks de reeks fraaie documenten heeft het concilie op wezenlijke punten gefaald.

Houdbaarheidsdatum

Onder geloofsgoed wordt dan verstaan: de inhoud van diverse geloofspunten, ook wel geloofswaarheden genoemd. Niet alleen wat in de geloofsbelijdenis (het Credo) wordt opgesomd, maar ook dogma's en alles wat aan de rechtgeaarde katholiek door het kerkelijk leergezag te geloven werd en wordt voorgehouden. Al snap je er niks van, al betwijfel je of het wel waar is, je moet het gewoon aannemen. Voorbeelden van zulke 'waarheden': Adam en Eva hebben echt bestaan, Maria is met ziel en lichaam ten hemel opgenomen, in geloofsuitspraken is de paus onfeilbaar, Christus heeft de kerk gesticht, hij heeft ook het priesterschap ingesteld, bisschoppen zijn de opvolgers van de apostelen, God bestaat uit drie personen, enz. Zo kent de kerk sacramenten, ook wel genoemd de genademiddelen van de kerk. Dat zijn rituelen waarmee "niet alleen genade wordt aangeduid, maar ook gegeven", zoals de definitie luidt. Die bestaan pas sinds de zestiende eeuw (Concilie van Trente), toen besloten is welke zeven rituelen daarvoor in aanmerking kwamen. Met genade

DE KERNVRAAG

Af en toe neem ik de *Grundkurs des Glaubens* (1976) van Karl Rahner (1904-1984) ter hand. Het blijft een fascinerend boek van een van de – naast Karl Barth – grootste theologen uit de twintigste eeuw. Menigeen heeft tegenwoordig moeite met Rahner: ‘verouderd, hebben we in onze studie iets van “gehad”, maar past niet meer in onze tijd.’ Een groot denker als hij is echter niet zo snel verouderd, net zo min als Thomas van Aquino (1225-1274) of Immanuel Kant (1724-1804). Deze klassieken hebben iets wezenlijks van ons mens-zijn ‘gezien’. Het is dwaas hen na te praten, maar wijs te proberen met hun inzichten een stapje verder te komen.

Wat is nu zo speciaal aan dat boek van Rahner? Allereerst dat we als christen moeten proberen ons geloof te begrijpen en redelijk te verantwoorden. Precies wat Mariëburgers ook willen. Daartoe heeft Rahner de bekende ‘anthropologische Wende’ doorgevoerd, dat wil zeggen, ingezien dat we eerst moeten nagaan in hoeverre de mens überhaupt in staat is om vanuit zijn menselijke conditie kennis te nemen van een (eventuele) goddelijke openbaring. Wanneer God zich aan de mensen heeft meegedeeld, rijst immers de vraag of de mens die mededeling wel als een zinvolle boodschap kan begrijpen.

Dit is Rahners kernvraag. Zijn antwoord daarop houdt in dat een goddelijke boodschap alleen door ons, mensen, kan worden opgenomen als God zelf mens wordt en op menselijk niveau met ons spreekt. De menswording (in Christus) is als het ware een noodzakelijke voorwaarde. Voor een gelovig christen is dit een fascinerende gedachte, want zij biedt een nieuwe visie op onze wereld als de ruimte van waaruit we iets van het goddelijke kunnen vatten.

Rahner wijst er dan ook op dat de mens reeds vanuit zijn natuur gericht is op het transcendente, te weten het alomvattende Zijn, hetwelk onze fundamentele bestemming is. Daarom kan hij een goddelijke boodschap opvangen. Deze these heeft Rahner met groot gezag en een reeks overtuigende argumenten toegelicht. Ik heb geen argumenten gehoord die deze these weerleggen. Integendeel, een kritische insteek als die van Mariëburg is precies wat Rahner bedoelt en hetgeen ook in Vaticanum II is vastgelegd, namelijk uitgaan van ons wereldlijk mens-zijn en van daaruit trachten iets van dat goddelijke in het vizier te krijgen.

Damiaan Meuwissen

wordt Gods hulp bedoeld die iemand krijgt bij de realisatie van belangrijke levensopgaven.

Overigens zit daar tegenwoordig behoorlijk de klad in. Neem maar eens enkele sacramenten. Sacrament van het huwelijk: één van elke drie huwelijken loopt toch weer uit op echtscheiding; sacrament van de biecht: is zo goed als helemaal verdwenen; sacrament van het priesterschap: er melden zich nog nauwelijks gegadigden voor. Het idee van die genademiddelen lijkt over zijn houdbaarheidsdatum heen.

Vrome idealisering

Omdat het als ritueel het meest frequent in het oog loopt, wil ik hier wat uitgebreider het ‘sacrament des altaars’ onder de loep nemen, tegenwoordig ‘eucharistie(viering)’ genoemd. In het hele Nieuwe Testament is daar nauwelijks iets over te vinden. Ik maak hierbij gebruik wat ik in de afgelopen jaren mensen zoal heb horen opperen.

Het document *Lumen Gentium* van het Tweede Vaticaans Concilie noemt de eucharistie “bron en hoogtepunt van het christelijk leven”. Bisschop Frans Wiertz van Roermond heeft er in het voorjaar een lange brief over gepubliceerd, en aartsbisschop Wim Eijk heeft er dit jaar zelfs al drie publicaties aan gewijd. Beiden citeren de conciliwoorden. Daarentegen zegt de progressieve jezuïet Roger Lenaers: “De ‘mis’ bron en hoogtepunt van het christelijk leven noemen, is een vrome idealisering.” En: “De meeste zondagskerkgangers beleven daar niet alleen geen hoogtepunt, ze beleven er in de regel zo goed als niets.”

Eucharistievieringen vinden meestal plaats in een kerk. Het is dus niet moeilijk om te weten hoeveel mensen zich willen laven aan die “bron van christelijk leven”: tel de kerkgangers! Dat gebeurt regelmatig en momenteel vormen die 6 à 7 procent van de katholieken. Dat is maar een klein groepje, geen wonder dat kerken met tientallen gesloten moeten worden.

Maar misschien geloven die niet-kerkgangers toch nog wel wat meer? Wat vinden ze bijvoorbeeld van Jezus Christus? Uit achtereenvolgende onderzoeken, gepubliceerd onder de titel *God in Nederland*, blijkt dat een stijgend aantal mensen hem weliswaar zien als een mens met bijzondere, legendarische gaven, maar niet als zoon van God, zoals hij in de Kerk en vooral in de eucharistie gepresenteerd wordt. In 1966 was dit de mening van 41% van de ondervraagden, in 1973 van 53% en in 2006 van 61%.

Onbloedig offer

In het bijzonder tijdens de eucharistie speelt Christus een hoofdrol, en dat is wat menigeen tegenstaat. Dat culmineert in de ‘geloofswaarheid’ dat hij ‘reëel present’, werkelijk aanwezig zou zijn in de gedaanten van brood en wijn. Dat wordt dan geloofwaardig ‘bewezen’ met het antiek filosofisch fantasietje van de ‘transsubstantiatie’, dat in onze natuurwetenschap van atomen en Higgs-deeltjes niet meer bruikbaar is. Bovendien, wat

daar brood heet is bij geen bakker te krijgen, het is ouwel, een symbool van brood; en waarom dan geen cider als symbool van wijn?

Mensen voor wie Jezus Christus niet Gods zoon is, die niet werkelijk aanwezig is in ouwel en wijn, stellen nog meer vragen bij het ritueel van de eucharistie. Er moet ook nagedacht worden over nut en betekenis van tabernakel, godslamp, monstransen, sacramentsprocessies.

Een ander probleem is dat de eucharistie alsmaar, ook door de bovengenoemde Nederlandse bisschoppen, een offer wordt genoemd. Het misoffer als onbloedige herhaling van het kruisoffer. Het is begrijpelijk, want het christendom is ontstaan temidden van allerlei religies die er strenge goden op na hielden. Die kon men alleen maar te vriend houden door hun op altaren speciale spulletjes aan te bieden, meestal dieren of vruchten, cadeautjes die dan verbrand werden.

Om als religie iets voor te stellen moesten de vroege christenen ook wel een offeraltaar hebben. Hun God was echter liefde, hoefde niet met cadeautjes omgekocht te worden. Jezus Christus noemde hem zelfs 'Vader'. En zou deze god diens kruisdood geëist hebben, als genoegdoening voor alle zonden van alle mensen in de hele mensengeschiedenis? Wat een minderwaardig, onchristelijk beeld van God! En wordt het kruisoffer nu dagelijks onbloedig herhaald door een misoffer? "Spreeken van kruisoffer en van misoffer", zegt Roger Lenaers, "hoe courant dat ook nog gebeurt, is voor de moderne gelovige woordenkraam."

Sleursacrament

Het plechtigste moment van het misoffer is de consecratie. Dan zegt de priester de zogenoemde 'instellingswoorden', waardoor Christus in ouwel en wijn geacht wordt plaats te nemen. De aanwezige gelovigen mogen dan zijn bloed drinken, zegt de tekst. Wie echter weet hoe omzichtig in de joodse religie met

bloed wordt omgegaan (in de joodse Wet stond op bloed drinken de doodstraf!), zal toegeven dat de overtuigde jood Jezus dit onmogelijk gezegd kan hebben. De verzen uit het Nieuwe Testament die voor die woorden als bewijs moeten dienen, zijn volgens de meeste exegeten dan ook pas later in de tekst tussengevoegd.

Van dit soort wetenschappelijke bevindingen heeft paus Pius X nog niet geweten, toen hij in 1910 besloot de leeftijd waarop kinderen tijdens een eucharistieviering konden deelnemen aan de communie te verlagen van veertien naar zeven jaar. Met de bevordering van een dagelijkse 'mis' met communie heeft hij er wel een sleursacrament van gemaakt. Dat is sindsdien op de vreemdste plaatsen gevierd: schip, kermis, slagveld, bergtop, en onlangs nog driemaal daags op de Olympische Spelen in Londen.

Onder de loep blijkt het sacrament van de eucharistie een archaïsch ritueel te zijn. Er wordt geofferd, zoals bij bijna alle primitieve religies, als aan een hardvochtige god; er wordt een taal gebezigd die die bijna even onbegrijpelijk is als het oorspronkelijke Latijn; er worden symbolen gebruikt die de hedendaagse mens nauwelijks nog iets zeggen. Het Tweede Vaticaans Concilie was bedoeld om de Rooms-Katholieke Kerk weer 'bij de tijd' te brengen, het nieuwe slogan-woord was *aggiornamento*. Er zal een nieuw concilie nodig zijn om ook de kerkleer en de 'geloofswaarheden' een *aggiornamento*-beurt te geven.

STUDIEDAG MET ROGER LENAERS

De Vereniging voor Vernieuwing van het kerkelijk Ambt, GOP, nodigt belangstellenden uit voor een studiedag met de theoloog Roger Lenaers s.j., die zal spreken over

alternatieven voor een godsbeeld

en daarmee voor geloofsformuleringen waarvan de houdbaarheidsdatum sinds enkele eeuwen verstreken is. Lenaers is bekend door de vooruitstrevende theologie in zijn boeken "Al is er geen

God-in-den-hoge" en "Op verkenning in een nieuw land".

Plaats: Franciscushuis, Van der Does de Willeboissingel 12, 's-Hertogenbosch. Deelnemers krijgen koffie/thee en soep aangeboden; brengen zelf brood mee.

Datum en tijd: woensdag 3 oktober a.s., 10.00-16.00 uur.

Deelnamekosten: € 20,-, ter plekke te voldoen.

Aanmelding: per Postnl: Secretariaat GOP, Lammergors 40, 4761 VG Zevenbergen; per tel.: 0168-327190;

per e-mail: wimvandervelden@hetnet.nl

ALLEMAAL TOT ZIJN GEDACHTENIS

Een half afgebroken wijwatervat in de Sint-Catharijnekkerk in Brielle herinnert aan de felle strijd die er in 1572 woedde tussen de Reformatie en de Roomse Kerk. De bekende negentien martelaren van Gorcum werden toen opgehangen in een turfschuur even buiten het stadje. Ze weigerden de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in de eucharistie te verloochenen.

Nog altijd is de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in brood en wijn een breekpunt in de oecumene. In de zestiende eeuw werd dit verschil op bloedige wijze uitgevochten. Katholieken werden opgehangen, maar evengoed werden protestanten op de brandstapel gezet omdat ze ketters heetten te zijn. In diezelfde Sint-Catharijnekkerk bevindt zich een grafsteen van een terechtgestelde pastoor, omdat hij de 'nye lere' aanhing.

Bij mijn bezoek aan deze historische plek werd ik geraakt door de uitnodiging voor een oecumenische dienst in de Bedevaartkerk, voorafgegaan door een tocht vanuit deze huidige PKN-kerk. 'Naar goed gebruik eindigt de dienst in de Ommegang' vermeldt de uitnodiging. Dat is de plaats waar de negentien martelaren de dood vonden. Zou het toch nog goed komen? Helaas zijn de verschillen groot wanneer het om eucharistie en avondmaal gaat. Mijn ervaringen van een maand kerkbezoeken zijn daar het sprekend bewijs van: één positieve protestantse dienst en twee katholieke, die helaas negatief uitpakten.

Sober avondmaal

In Het Kruispunt in Geldrop werd door de PKN-gemeente een avondmaalsviering gehouden. Het multifunctionele gebouw ademt een sfeer van ingetogenheid. Ds. Jan-Hendrik Kip ging voor in een stemmig wit liturgisch gewaad. Het valt mij telkens op dat de gemeentezang in mijn katholieke oren te overdadig is, maar zo is de traditie. Verrassend is de ritus van het avondmaal, die de oude katholieke indeling volgt: de prefatie met de inleidende oproep, het tafelgebed met de instellingswoorden, het Onze Vader, de vredeswens en de tekst rond het Lam Gods. Alles wordt door de voorganger rustig gelezen, niet

onderbroken door kniebuigingen, het opheffen van brood en beker of zegeningen. De uitdeling onder twee gedaanten verloopt eveneens zonder speciale formules. Een opmerkelijk detail is dat de predikant wel brood en beker uitdeelt, maar na afloop ervan zelf het brood en de beker ontvangt van de ouderling van dienst. Daarmee wordt het kerkelijk ambt gerelativeerd en is ook de dominee slechts een medegelovige.

Toevallig had ik een gesprek met de emeritus-dominee B.J. Aalbers, die secretaris is geweest van de Samen Op Weg-kerken, de voorloper van de Protestantse Kerk Nederland (PKN). Hij is een groot voorstander van de oecumene. Zijn standpunt inzake de verschillen tussen avondmaalsviering en eucharistie is echter voorzichtig. Hij volgt een middenweg. In PKN-kring ziet men brood en wijn slechts als symbool van Christus aanwezigheid. Overgeschoten brood deelt Aalbers echter niet uit aan de vogels zoals sommige gemeenten doen, maar omgeeft hij met eerbied zonder krampachtigheid.

Overdadige viering

Een tegenstelling tot die sobere avondmaalsviering vormde voor mij de pontificale hoogmis, gecelebreerd door bisschop Hurkmans in de Sint Jan in Den Bosch. Uitgaande van de traditie van het Laatste Avondmaal is daar de viering een wonderlijke benadering ervan, ingegeven door hofrituelen en strakke regelgeving. Alleen al de gotische kerk ademt een gewijde sfeer, die versterkt wordt door de gemijterde voorganger en de grote groep in het wit geklede assistenten. Vooral de plechtige ceremonie met het telkens op en afzetten van de mijter, het veelvuldig gebruik van wierook en een overdaad aan kaarsen zet de viering in een onwerkelijk geheel. Het "doet dit tot mijn gedachtenis" van de eenvoudige joodse maaltijd van Jezus kun je nauwelijks herkennen. Daarin heeft de consecratie een te nadrukkelijke plaats. In de Middeleeuwen werden de gelovigen door het luiden van de klok op het hoogtepunt gewezen. Dit gebruik leidt vandaag tot het gerinkel van de altaarbellen, opnieuw veel wierook en eerbiedige kniebuigingen. Naar Brabantse gewoonte waren er de gildebroeders aanwezig en zij brachten bij de consecratie de vendelgroet. Het tromgeroffel bij het uitspreken van de instellingswoorden roept jammer genoeg de sfeer op van een moeilijke circusact. Jammer dat zo'n pontificale viering niet wat bescheidener kan zijn.

In dit verband moet vermeld worden dat ook de zogenoemde carnavalsmissen een slechte interpretatie zijn van de oorspronkelijke maaltijdsviering van Jezus en zijn apostelen. Ook de Oranjemis, de Vierdaagsemis en kermis-missen zijn in dit opzicht vreemde uitvoeringen.

Schokkende ervaring

Nora was betrokken bij de voormalige woord- en communiediensten. Een alleenstaande oudere vrouw, die kritisch gelovig was tot op hoge leeftijd. Nora stierf en neven en nichten bezorgden deze progressieve vrouw een uitvaart in een uitgesproken conservatieve parochiekerk. Ik maakte de dienst mee.

De eucharistieviering werd geleid door pater Jozef, bijgestaan door een permanente diaken en vier acolieten. Pater Jozef, een frêle getinte man uit India, is al enkele maanden in Nederland om de taal te leren en het priestertekort in het bisdom Den Bosch aan te vullen. Op zich is daar niets mis mee, maar de invulling in deze dienst was meer dan triest.

De permanente diaken verwelkomde familie en vrienden van de overledene, nodigde kinderen uit om de kaarsen aan te steken, maar de zegening met wijwater was in handen van pater Jozef. Zo verliep de gehele dienst. De diaken sprak de verbindende teksten, las het evangelie en hield de overweging, pater Jozef sprak de gewijde woorden in onverstaaenbaar Nederlands. De man deed zijn best, maar het had ook Latijn of een andere taal kunnen zijn. De vervelende conclusie was dat de diaken onmachtig was om de viering te doen en dat pater Jozef als ingehuurde celibataire buitenlander vanwege zijn wijding het magische element kon verzorgen. Triest moest ik constateren dat zelfs een enkel woord voor de gelovigen bij pater Jozef ontbrak. Formeel kerkrechtelijk geslaagd, naar het kerkvolk toe onthutsend. Hoever is het in Nederland gekomen? Na afloop spraken we met afschuw over deze gang van zaken in een kring gelijkgezinden. Waarom laten we dit gebeuren? De groep voormalige voorgangers van woord- en communiediensten, die inmiddels door de huidige kerkpolitiek buitenspel wordt gezet, zou in staat geweest zijn om de dienst te leiden. En dan het verschijnsel 'permanente diaken' dat goed functionerende pastoraal bewogen mensen omwille van een huwelijk niet tot het volwaardige ambt toelaat. En daarbovenop het tragische dat enkele gehuwde priesters die in de kerk aanwezig waren dit irreële gebeuren moesten meemaken.

Hoelang blijven we dit accepteren en wanneer weigeren we dit ongelofelijk vreemde kerkelijk beleid nog langer mee te volgen?

Conclusie oprapen

De conclusie ligt uiteraard voor het oprapen. Zoals ik al bij de protestantse dienst aanduidde: de voorganger is daar in feite een medegelovige die namens de gemeente het brood deelt. In de katholieke kerk is de voorganger een gewijde ambtsdrager die boven de gelovigen staat en geldig de sacramenten kan bedienen. Dit alles nog los van de kwestie van 'de werkelijke tegenwoordigheid van Christus' waar in eerste instantie het verschil leek te liggen. De overschatting van het celibataire ambt werkt ook door in de nu ontstane fusiegolf, die nadrukkelijk het ambt boven de gemeenschap stelt.

Zoals bekend is er een beweging gaande in Oostenrijk die daarin een ander standpunt inneemt. Kleine kernen door leken geleid

hebben meer kans van slagen dan fusies die mensen van hun kerk vervreemden.

Dat de huidige geestelijke leiders anders denken en met name steeds meer restauratieve ideeën koesteren, blijkt uit het feit dat een pasgewijde priester van het bisdom Den Bosch onlangs zijn eerste mis deed in de ouderwetse Latijnse, Tridentijnse ritus. Geen maaltijd des Heren, met andere gelovigen geschaard rond de tafel tot Zijn gedachtenis, maar alleen en afgekeerd van het gelovige volk. Het Tweede Vaticaans Concilie was aan hem voorbijgegaan.

VOETNOOT

In het verleden had elke priester zijn eigen kelk. Het was vaak de eer van de familie om aan hun familielid bij gelegenheid van zijn priesterwijding een kelk te geven. En nu staan kelken in rijen dik te kijk in kerkelijke musea. Oude neogotische kelken op hoge voeten, kelken uit de eerste helft van de twintigste eeuw met de brede voeten tegen het omstoten. En dan vanaf de vijftiger jaren gedurfde ontwerpen in goud en zilver met kostbare stenen. Leken mochten het gewijde voorwerp niet aanraken en dus waren er gewijde handen nodig om de gegraveerde inscripties aan de onderkant van de voet te tonen: namen van de liefhebbende ouders, van gulle gevers, gecombineerd met bijbelspreuken, sierden het binnenste van de voet.

Als jonge pater werd je uitgestuurd om de mis te doen in allerlei parochies. Dan had je uiteraard je eigen kelk niet bij je. Als pater-assistent werd ik dan vaak afgescheept met een onbekende kelk die de koster voor me had klaargezet. Ik was altijd al nieuwsgierig en wilde graag weten welke inscriptie de mij toebedeelde kelk bevatte. Even onder de voet kijken was er tijdens het voorgeschreven ritueel niet bij, op slechts één moment na. Tijdens de opheffing na de consecratiewoorden was de beker zo hoog geheven dat een inkijkje mogelijk was. Daar stond ik met de vergulde zilveren beker in de hoogte. Ik schrok van de tekst en zette hem snel neer. Geen naam van een gulle gever, zelfs geen bijbelspreuk, maar een kille zakelijke mededeling: roestvrij. LLL

GELOVIGE MEDEZEGGENSCHAP IN DE SAN SALVATOR

Aan meedenken had de bisdomleiding niet zo'n behoefte. Met zoveel hoofden zoveel zinnen werd chaos gevreesd. Hoe minder schapen, hoe minder geblaas.

Het Tweede Vaticaans concilie heeft eigentijdse ontwikkelingen binnen de kerk op gang gebracht die in alle parochies min of meer zijn opgepikt, zoals liturgie in de moedertaal en de verplaatsing van het altaar. Dat uitvoeringsproces van conciliebesluiten is in de San Salvatorparochie in Orthen/'s-Hertogenbosch niet opvallend anders verlopen dan in de meeste parochies in Nederland of meer specifiek in het Bossche bisdom. Het grote verschil zit hem in het eigenaarschap van dat veranderingsproces.

Binnen de San Salvatorparochie kwam tegelijkertijd een vorm van medezeggenschap, mede-eigenaarschap tot stand waar andere instituties zoals scholen, bedrijven, zorginstellingen in diezelfde periode ook moeizaam mee hebben geworsteld. Ook binnen die instellingen was het tot aan het einde van de jaren '60 en zelfs nog lang in de jaren '70 zo, dat het (werk)volk toch vooral de uitvoerder was van wat de leidinggevenden hadden bedacht en geacht werd dit min of meer kritiekloos te doen. Aan meedenken hadden leidinggevenden niet zo'n behoefte en met zoveel hoofden zoveel zinnen werd chaos gevreesd.

Vasthoudend

Maar met vasthoudend proberen kwam, met vallen en opstaan, in alle situaties waar

mensen samenwerken, medezeggenschap tot stand en werd medeverantwoordelijkheid bevorderd waardoor steeds meer een mate van mede-eigenaarschap kon worden beleefd. Het werd niet het arbeiderszelfbestuur waarmee radicalen dreigden door te slaan, maar de tijd van het andere uiterste, namelijk dat de baas alléén koek bakt, werd langzaam maar zeker voltooid verleden. Op één deelgebied van het menselijk samenleven maakte de zompige klei van de traditie het wel erg moeilijk om een stap vooruit te zetten in eigentijds samenwerken; namelijk binnen de kerk. Op een stukje vruchtbare zandgrond in Orthen lukte dat wel. Daar kwam in de San Salvatorparochie het proces van medezeggenschap op een vergelijkbare manier en in een vergelijkbare mate van de grond als in andere welzijnsinstellingen of bedrijven. Want niet de uitvoering van het conciliair proces maakte daar het verschil, maar de vastberaden wil om medezeggenschap te realiseren, ook binnen de hiërarchische structuren van bisdom en kerk. Leidinggevenden gaven ook buiten de kerk hun traditionele posities niet zonder tegenstribbelen op en op sommige plaatsen heeft het harde strijd gekost. Maar het kwam wel tot stand.

Binnen de kerk liep dat moeizamer. Of was de betrokkenheid te gering om die strijd te willen opbrengen? De San Salvatorgemeenschap wilde dat wel opbrengen, want daar werd die betrokkenheid wél gevoeld. Al gaf de toenmalige bisdomstaf onder leiding van bisschop Jan Bluysen ook het nodige weerwerk op een vergelijkbare manier waarop in andere soorten 'bedrijven' weerwerk werd geleverd. Maar van de andere kant werd de vasthoudendheid van deze parochie op dit punt herkend als iets wat zich in de rest van de samenleving ook aftekende.

Dat proces liep in tempo en mate van succes binnen de San Salvatorgemeenschap helemaal in de pas met wat elders in de samenleving op dit punt ook aan de hand was.

Eigen verantwoordelijkheid

Immers, voor al het overige was en is de San Salvatorparochie niet zo anders dan andere opbouwparochies in nieuwbouwwijken van het bisdom die minder fundament hebben in een al lang bestaande gemeenschap van dorp of wijk. Theologisch niet minder aangepast, pastoraal niet minder zorgzaam, diaconaal niet minder geëngageerd, maar dat alles misschien wel wat zelfbewuster, minder vanzelfsprekend en traditioneel. Waar in bestaande wijken en dorpen de kerk werd ervaren als iets wat cultureel vooral helemaal bij de manier van leven hoorde, moest in de nieuwbouwwijken dat eigenaarschap nog worden veroverd. En misschien is de San Salvatorparochie daar wat steviger in geslaagd dan andere parochies. Mensen zijn verschillend, gemeenschappen ook en dat is mooi.

Daarom laat de San Salvator zich de door haar beleefde eigen verantwoordelijkheid door niets en niemand afnemen. Ook elders wordt er door het bisdom alles aan gedaan om – waar in wijken en dorpen enig eigenaarschap wordt gevoeld – dat idee van samen verantwoordelijk zijn te ontcrachten en te negeren: onze moeder de heilige kerk weet wat haar leden lusten, wat voedzaam is en goed voor lichaam en ziel.

En precies op dit punt komt pijnlijk aan het licht waar het wringt tussen bisdom en parochies. Veel parochies hebben het proces van medezeggenschap via medeverantwoordelijkheid naar eigenaarschap niet zo doorlopen als de San Salvatorgemeenschap. Die hebben noodgedwongen of uit gemakzucht geaccepteerd dat herders bij hen werden gedropt die zich al snel ontpopten als voorbijgangers, als huurlingen. En degene die zich zo'n gang van zaken niet door de strot lieten duwen, haakte af, bleef weg! Hoe minder schapen, hoe minder geblaas. Hoe minder weerstand, hoe groter het gelijk?

Geen lijfeigenen

Juridisch en economisch heeft het bisdom gelijk wanneer men zegt dat het de enige eigenaar is van het door het kerkvolk betaalde

bezit. Maar dat bezit is dan ook alleen van materiële aard: gebouw, grond, inventaris. De gemeenschap bestaat niet uit lijfeigenen van een heer, zelfs niet als die het beste met zijn mensen voorheeft. De gemeenschap kan hij materieel alles afpakken wat hun samenkomen faciliteert, maar dan zoeken ze zelf een ander dak boven hun hoofd.

Het strijdpunt tussen bisdom en de San Salvator gaat eigenlijk steeds over het antwoord op de vraag wie verantwoordelijk is voor de 'goede gang' in pastorale zorg voor elkaar en wie medebepalend is in wat onder 'goede gang' moet worden verstaan. Deze parochie heeft altijd gevonden dat dit niet afhangt van het gegeven of hun pastores ongehuwd of gewijd zijn, maar of ze hun gemeenschap weten te inspireren en er werk van willen maken om parochianen krachtig te maken in plaats van klein en afhankelijk te houden. Van de kant van de San Salvatorgemeenschap zijn bisschop en bisdom altijd als oriëntatiepunt erkend en heeft men altijd met hen in gesprek willen blijven. Maar de gemeenschap heeft wel de erkenning willen krijgen dat zij minstens mede-eigenaar is van de gemeenschap. En wil kunnen zien dat dit ook ergens uit blijkt. En wat de gemeenschap waard is blijkt nu ze uit hun eigen gebouw zijn gezet: ze blijven een gemeenschap, waarvan de leden elkaars herder willen zijn. Daarin haakt niemand af.

De theoloog Henk Peters (Berghem/Oss, 1947) was werkzaam als pastoraal werker en schoolkatechiet, thans lid van de centrale directie van acht scholen voor voortgezet onderwijs. Hij is bestuursvoorzitter en redacteur van De Roerom, waarin bovenstaand artikel eerder ook is verschenen. Met Pinksteren 2012 verscheen van de Salvatorgemeenschap het boek Totdat ik vliegen kon op eigen kracht – Flitsen van bemoediging – Van waar zijn wij gekomen? 188 blz.

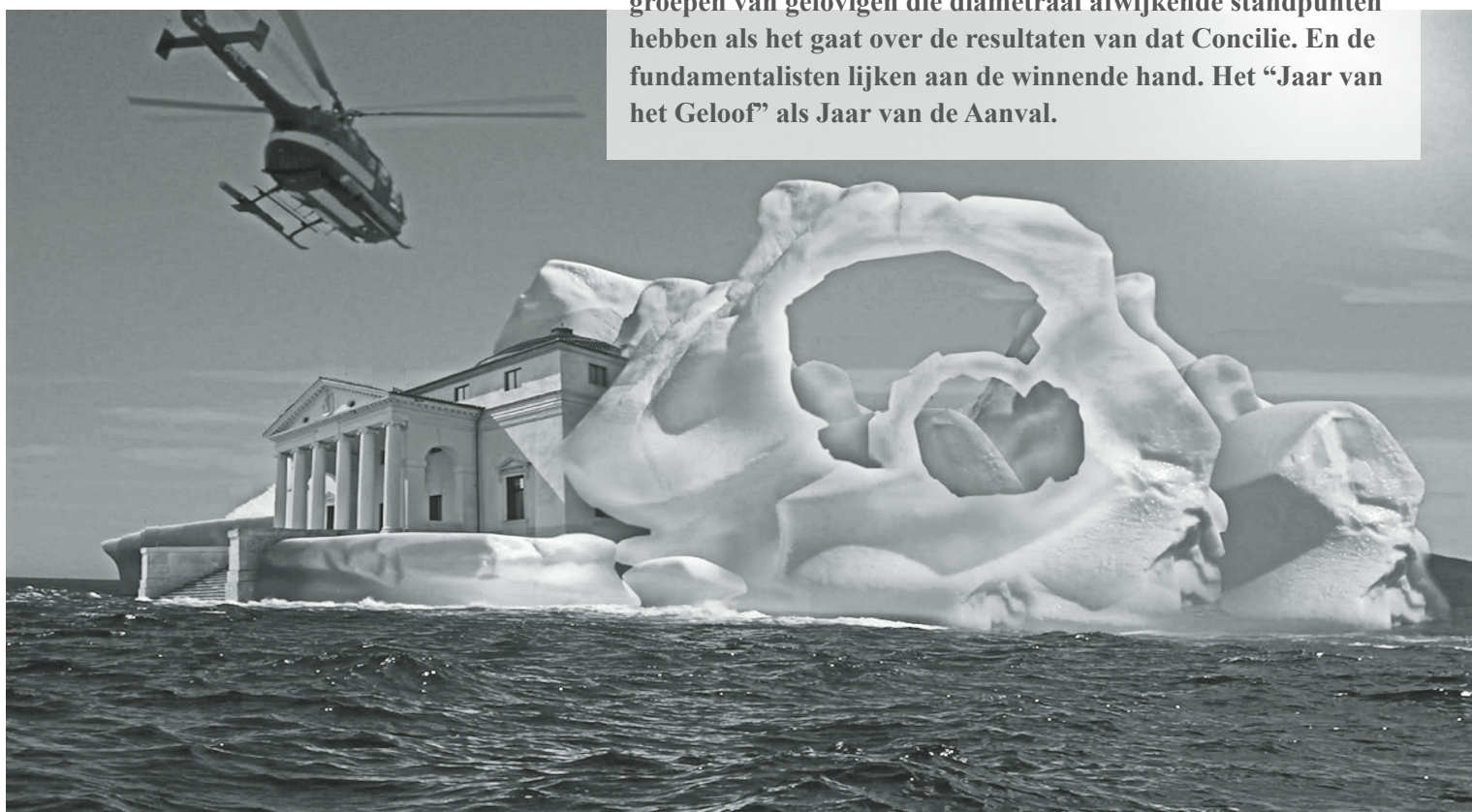
FOTO: MV/ARCH/SA

GELOOFSFUNDAMENTALISTEN KEIHARD OP RAMKOERS

Komende weken zal overal in de rooms-katholieke kerk herdacht worden dat een halve eeuw geleden in Rome het Tweede Vaticaans Concilie van start ging. De bijeenkomst van een paar duizend bisschoppen die gezamenlijk de situatie van hun kerk analyseerden en probeerden die kerk weer bij de tijd te brengen. Nu, vijftig jaar nadien, zijn er twee groepen van gelovigen die diametraal afwijkende standpunten hebben als het gaat over de resultaten van dat Concilie. En de fundamentalisten lijken aan de winnende hand. Het “Jaar van het Geloof” als Jaar van de Aanval.

FOTO: IBOOD

Een eeuw na zijn ondergang door de aanvaring met een ijsberg is ook de Titanic weer opgedoken. Met de modernste methoden werd onderzocht wie de schuld had aan die ramp. Al gauw werd gezegd: de kapitein, of matroos Reginald Lee die kleumend van de kou in het kraaiennest de wacht moest houden. Maar nu ontdekt men dat er met de productie van de klinknagels geknoeid was. Die waren van inferieure kwaliteit en konden de klap van die ijskoude botsing niet opvangen. Vijftienhonderd mensen lieten daarbij het leven.

Stuurloze monsters

Zoals toen gaat ook nu de natuur gewoon haar gewetenloze gang en overvalt ons regelmatig met

haar overweldigende kracht. Weinig aan te doen. Je kunt ze hoogstens ontwijken en de schade trachten te beperken. Naast deze natuurlijke bedreiging is er ook een aanstormende ellende die wijzelf aanrichten. Zo klonteren gewetenloze financiële instellingen en multinationals samen en vormen stuurloze monsters die wereldwijd rondrijven en massa's mensen te gronde richten. Nog net vóór de totale ondergang van hun onderneming gaan de meest gewiekste managers ervandoor, met dik gevulde geldbuidels als reddingsloep. En ze laten de arme sloebbers als drenkelingen rondspartelen en kopje onder gaan.

Verder zijn er de publieke en geheime wapenproducenten die samen een kolossale berg van dat duivels spul produceren. Dat wordt vervolgens door de louche wapenhandel als pepernoten uitgestrooid en door mensverachtende leiders opgepikt. Die

intimideren daarmee hun eigen burgers en helpen ze desnoods om zeep.

Greenpeace en veel andere hedendaagse futuristen zijn de verspieders die vooruitkijken. Zij maken ons bewust van de gevaren die op ons afkomen en laten zien dat het hoog tijd wordt om tot bezinning te komen, af te remmen en onze koers te wijzigen.

Zoals dergelijke processen van samengeklonterde machtsblokken zich in de economische en politieke wereld afspelen, zo zijn eendere processen gaande in de geestelijke wereld van levensbeschouwing, met name in de wereldreligies. Daar kan men elkaar soms als concurrenten bevechten en ook door interne verdeeldheid fors te lijf gaan.

Samenklontering

Zo zien we in de rooms-katholieke kerk, op de radar van ons conciliair geweten, dat er een samenklontering plaatsvindt van fundamentalistische groeperingen. Met hun rotsvastе overtuigingen gaan die keihard op ramkoers om de zelfbewuste basisgroepen en de subtiele parochiestructuur te torpederen. Dat is ronduit onbarmhartig en crimineel gedrag van een dictatoriale klik die vanuit zijn ivoren toren elke vorm van geïnspireerde eigen geloofsbeleving op de korrel neemt en tegen de vlakke werkt.

Zo zitten we tegenwoordig in een gevecht waarbij keuzen en consequent handelen geboden zijn. Vooral de jonge generatie, die de dictatuur van de oorlog en de gewetensdwang van het Rijke Roomse leven niet zelf aan den lijve heeft meegemaakt, behoort alert gemaakt te worden. Zoals in de jaren '30 door de majestueuze partijdagen met veel tamtam, vaandelshow, verkleedpartijen en simpele ophitsende kreten een heel volk tot een verwoestend leger werd samengesmeed, zo dreigt men ook in de kerk door te veel benevelende wierookwolken, massale hemelse lofzangen en onderdanig gedartel rond de leider de realiteit van de ondermaanse gelovige over het hoofd te zien en de bevrijding van het laatste concilie teniet te doen.

De politieke bevrijding van 1945 en de geloofsbevrijding in 1965 door het Tweede Vaticaans Concilie hebben ons de ogen geopend. Daarom mogen we ons nu niet opnieuw zand in de ogen laten strooien. We mogen ons niet laten verleiden door rechts-extreme kreten van fundamentalistische geloofsfanaten die in het reële leven kant nog wal raken en een humane samenleving bedreigen. In dit verband was het een goede zet van Oranje om de in weelde badende Nederlandse voetbalsterren in het Poolse Auschwitz onder de kamppoort met daarboven *'Arbeit macht frei'* door te laten gaan. De beste manier om mensen te laten ontdekken hoe die slijmerige leus miljoenen mensen zoetsappig de dood instuurde. Een goede bijles voor de jonge generatie om wantrouwend te blijven voor al te gelikte beloften en leuzen die van alle kanten op haar afkomen..

De geschiedenis is er om van de fouten van het verleden te

leren en niet om die fouten te imiteren. En het foefje *'Wir haben es nicht gewusst'* wordt niet meer als excuus, maar juist als toonbeeld van domheid opgevat. Wereldlijke en kerkelijke leiders die begaafd zijn met een actieradius die niet groter is dan hun eigen standbeeld horen niet op zo'n verantwoordelijke post thuis. Want bekwame leiders dienen in het kraaiennest van hen bestuursfunctie verspieders te zijn die voor de hun toevertrouwde mensen een voorspoedige koers uitzetten.

Koerswijziging

Komende maand opent het Vaticaan voor de hele rooms-katholieke kerk het "Jaar van het Geloof". De Amerikaan John C. Sivalon, voormalig provinciaal overste van de Maryknoll Missionarissen, noemt dat een schijnvertoning. Het is uitsluitend bedoeld om de aandacht af te leiden van het gouden jubileum van het Tweede Vaticaans Concilie. Want naar het fundamentalistische idee van 'Rome' zijn er in de kerk nog veel te veel theologen en gelovigen die het Concilie beschouwen als een radicale kerkvernieuwing. Terwijl het niets anders was dan een wereldwijde verkondiging van de al lang bestaande kerkleer; geen breuk dus met het verleden, maar een voortzetting ervan. En wat jarenlang 'liturgievernieuwing' heette, wordt nu omschreven als 'liturgische misgroei'. Sivalon noemt het "Jaar van het Geloof" liever een "Jaar van de Aanval" door de fundamentalisten (de paus voorop) op de kerkvernieuwers.

Als je de dreiging van het huidige katholiek fundamentalisme als een torpederende ijsberg op je af ziet komen dan is er echter maar één mogelijkheid om daaraan te ontsnappen: koerswijziging. Zo kan men zijn eigen geweten, creativiteit en geloofwaardigheid veiligstellen. Dat doen een paar honderd pastoors in Oostenrijk en ver daarbuiten. Zij roepen op tot kerkelijke ongehoorzaamheid. Zij zijn van mening dat het verantwoord is om op bepaalde punten de kerkelijke wetgeving aan je laars te lappen. Zij doen dat niet om de boel te jennen of om recalcitrant puberaal gedrag te tonen, maar om op te komen voor menswaardigheid en voor een humane toekomst van hun gelovigen. In oorlogstijd en in tijden van algemene nood is ongehoorzaamheid en onwettig gedrag van verzetsmensen vaak de redding geweest. Achteraf werden ze als pioniers en helden beschouwd. Ook dat leert ons de geschiedenis.

Vanaf links:
Michel
Besnard,
Aya
Minderhoud,
Jetty Besnard,
Kees
Minderhoud,
Hans Bonnier.

FOTO: MV/ARCH/LV

IN EINDHOVEN LAAT SOVE MENSEN DOOR DE BIJBEL INSPIREREN

Acht maal per jaar verzorgt de Stichting Oecumenische Vieringen Eindhoven (sove), opgericht begin 2010, een oecumenische viering op de zaterdagavond. Een initiatief van zomaar wat mensen vanuit de basis, die de overtuiging delen dat bijbelverhalen hoop en troost en energie voor in het dagelijks leven kunnen geven. Mariënborg woonde een viering bij en was onder de indruk. Een gesprek met vijf leden van de initiatiefgroep.

Hoe kwamen jullie ertoe om zelf oecumenische vieringen te gaan organiseren?

"Het idee komt van Michel Besnard. Hij stoorde zich aan het gebrek aan daadkracht van de r.k.-kerk op het gebied van oecumene. In het laatste boek van Hans Küng, *Is de kerk nog te redden*, staat dat oecumene onontbeerlijk zal zijn wil de kerk overleven.

Wij vonden elkaar in onze interesse voor bijbelverhalen en wilden af van de aanslibbels en dogma's, de franje en fabels die in later eeuwen door de kerken daarbij zijn bedacht."

Oecumenische viering in Eindhoven.

FOTO: KEES MINDERHOUT

En dat het allang helder is dat er tegen een gemeenschappelijke viering van de eucharistie of het avondmaal theologisch niets in te brengen is. We hebben een initiatiefgroep gevormd, bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende denominaties. Wij vonden elkaar in onze interesse voor bijbelverhalen en wilden af van de aanslibbels en dogma's, de franje en fabels die in later eeuwen door de kerken daarbij zijn bedacht. Wij willen bereiken dat de bijbelverhalen mensen inspiratie geven voor hun dagelijks leven."

Wat is de relatie van sove met het Project Leerhuis & Liturgie Brabant?

"Al sinds 2004 worden in het kader van dat Project, dat samenwerkt met de Amsterdamse Stichting waarvan Huub Oosterhuis de geestelijke vader is, in de Sint-Maartenskerk in Veldhoven leerhuis-avonden verzorgd door Alex van Heusden. Alex is als historisch-

kritisch exegeet en judaïcus verbonden aan De Nieuwe Liefde in Amsterdam. Leerhuizen willen de kennis van de bijbel en van de joodse en christelijke traditie bevorderen. In Veldhoven volgt op de maandelijkse leerhuisavond op zondag een eucharistieviering over dezelfde bijbeltekst, waarin het speciaal hiervoor opgerichte Projectkoor liederen zingt van Huub Oosterhuis, op muziek van o.a. Antoine Oomen en Tom Löwenthal.

SOVE heeft meteen in het begin contact gelegd met het Veldhovense project en we werken nu nauw samen. Wij hebben feitelijk hun model uitgebreid met een oecumenische poot, op locatie Eindhoven. Iedereen kan nu kiezen: of naar Veldhoven gaan voor een eucharistieviering, of naar Eindhoven voor een oecumenische viering, of naar allebei. Het jaarthema, op basis waarvan Alex van Heusden de leerhuisavonden programmeert, wordt bepaald in gezamenlijk overleg. Vorig jaar was het jaarthema 'Heel de schepping' en is het boek Genesis behandeld. In oktober 2012 starten we met het nieuwe jaarthema 'Van Jezus naar christendom', waardoor we meer in het Nieuwe Testament zullen lezen."

En zingt het Projectkoor ook in Eindhoven?

"Vanaf het moment dat SOVE gestalte kreeg is er een extra werving voor koorleden van start gegaan. Het Projectkoor bestaat nu in totaal uit 65 leden. Een deel zingt in Veldhoven, een deel bij ons in Eindhoven, en er is ook een grote kern die in beide vieringen zingt. Bijzonder is dat de dirigent, Karel Baken, zich niet alleen verdiept in de muziek, maar ook een zorgvuldige bijdrage levert in de keuze van liederen voor de vieringen. Karel woont telkens de leerhuisavond bij en zoekt daarbij passende liederen. Muziek speelt bij onze vieringen een grote rol. Dat kan ook omdat de liederen van Oosterhuis zoveel zeggingskracht hebben."

SOVE haalde in 2010 meteen de landelijke pers. Hoe kwam dat?

"SOVE wilde haar zaterdagse vieringen houden in de Sint Cathrien, de Eindhovense stadskerk. Maar de bisschop vond dat een minder goed idee en reageerde negatief. Daardoor werden we – vlak voor de start – gedwongen uit te kijken naar een andere ruimte en vonden die in de Studentenkapel, ook nog net in het stadscentrum van Eindhoven. Huub Oosterhuis ging op 6 februari 2010 voor in de eerste viering en met de bijna 400 bezoekers was het er stampvol. Hij sprak over "ekklesia en gemeenschapsvorming". Het begrip ekklesia staat bij hem voor een weg die gegaan mag en moet worden, het is een beeld van beweging en van reisgenoten. Met dit alles haalden we inderdaad de krant.

We zijn blij met de Studentenkapel, die is heel sfeervol, maar we blijven het betreuren dat SOVE niet in de Cathrien terecht kan. Die

kerk is eigendom van de gemeente en heeft al jaren een belangrijke functie op het terrein van de oecumenische diaconie."

Er is bij de SOVE-vieringen bijna elke maand een andere voorganger. Hoe komen jullie aan die goede voorgangers?

"Het bestuur verzamelt namen die genoemd worden, zowel binnen als buiten de eigen kring. Het bestuur doet ook aan 'oecumenische verkenning' door voorgangers op andere plaatsen te gaan beluisteren.

We toetsen of de voorgangers bijbelverhalen zo kunnen uitleggen dat mensen ontdekken: 'hier gaat het om!' De voorgangers moeten uiteraard de idee van 'oecumene vanuit de basis' kunnen ondersteunen. Belangrijk vinden wij ook dat ze zich geroepen voelen. Verder moeten zij akkoord gaan met het Oosterhuis-liederenrepertoire, met de agape-viering (we delen brood en wijn), met het niet-gebruiken van liturgische kleding. En we stellen het zeer op prijs als ze het bijbehorende leerhuis en de liturgievergadering bezoeken.

We streven naar een evenwichtige invulling. In de 20 vieringen die we nu hebben georganiseerd waren er 14 verschillende voorgangers, de helft katholiek en de helft protestants. Elk jaar gaat op de SOVE-verjaardag een vertegenwoordiger van De Nieuwe Liefde voor. Dit jaar was dat Geeske Hovingh, volgend jaar hopen we Kees Kok te mogen verwelkomen."

Hoe is SOVE georganiseerd?

"Het stichtingsbestuur bestaat formeel uit vier mensen (Hans Bonnier, Mirjam Lemmers, Kees Minderhoud en Michel Besnard). Maar er wordt altijd, eens per maand, met zijn zessen vergaderd, met Jetty Besnard en Aya Minderhoud erbij. Praktische basiszaken als het gereed maken van het gebouw, de zorg voor de website, de tekstboekjes en de catering in de pauze van de koorrepetitie doen we met z'n zessen. Voor de verzorging van koffie na afloop en voor het aansteken van de kaarsen melden zich altijd vrijwilligers. Daarnaast hebben we een SOVE-liturgiegroep, bestaande uit een protestantse en twee katholieke theologen, de dirigent, een bestuursvertegenwoordiger en indien mogelijk de voorganger van de betreffende viering. Eenmaal per jaar, in september, is er een bijeenkomst van alle beoogde voorgangers van dat jaar tezamen met het bestuur en de liturgiegroep, waarin geëvalueerd en vooruitgekeken wordt.

SOVE beschouwt het als een belangrijke taak te zor-

ARME, EENZAME, VREEMDE VOGEL

Zegenen kan enerverend zijn. Ik denk bijvoorbeeld aan de liturgische afsluiting van een studiedag waarbij ieder van de tweehonderd aanwezigen de rechterhand op de schouder van de buurman of buurvrouw legt en vervolgens allen elkaar uit volle borst de indringende zegenbede toezingen: 'De Levende zegene en behoede u ...'. Het is niet te veel gezegd, maar dan gebéurt er wat. Heerlijk is het op zo'n zondags moment lijfelijk in die gloed te mogen zijn die je verbindt met elkaar en zo met God; ja toch!

Over zegenen gesproken: laat ik nou een paar maandjes geleden aanwezig geweest zijn bij een heuse bisschopsmis! Na veel routineus gemijter op en gemijter af bij dergelijke bisschopsheiligemissen, werd ook daar gezegend. Nee, niet dat ieder de ander zegende, hoe kom je op de gedachte! Alleen de bisschop kan dat. Goudzilveren kromstaf in de linkerhand en met de rechter eerst een kruisteken richting linker zijbeuk, daarna middenschip en tot slot de rechterbeuk. Na de afdaling van het priesterkoor kwamen er tijdens de plechtige afgang door het middenpad nog de nodige kruisen bij, door monseigneur vakmatig om en om naar links en naar rechts over de hoofden heen geworpen.

Hoe kan het bestaan dat zo'n bisschoppelijke zegening mij momenteel totaal niet meer raakt? Kreeg ik het er vroeger warm van, nu koud. Begrijp jij het? Zeg niet dat de bisschop het niet meent. Hij meent het wel degelijk. Zeg ook niet dat ik niet gevoelig ben voor ritueel. Dat ben ik toevallig wel. Nee, wat er aan de hand is, is volgens mij dit: hier loopt iemand die meent iets van boven, vanuit God, aan ons hier beneden te moeten uitdelen, maar die nog altijd niet wenst toe te geven dat wij God niet meer daarboven denken. Hij meent iets goddelijk warm uit de delen, maar deelt niks uit. Als hij daarentegen God bezig gevoeld zou hebben in mij en de buurvrouw naast me in de bank zou hij minstens al wat glinsterender hebben gekeken; en ook anders hebben gelopen, niet zo gedresseerd over de middellijn van de loper; en andere gebaren hebben gemaakt, contact zoekend met zijn deelgenoten in het goddelijke. Arme, eenzame, vreemde vogel ... Het enige wat ik van hem zie zijn potsierlijke gebaren, ritualisme *pur sang*.

Een paar weken later las ik in het nieuwste boek van Roger Lenaers ('Op verkenning in een nieuw land') dat je de hele institutionele roomse kerk van nu kunt vergelijken met een kostbare kroonluchter die al vijftien eeuwen met z'n ketting ki-lo-me-ters hoog boven ons hoofd onder tegen de vloer van de hemel is vastgeschroefd. Die luchter is nu al die kilometers naar beneden komen zeilen en met een daverende klap in gruzelementen neergekletterd op de wereldgrond. Gewoon, omdat voor ons, moderne mensen, de hemel helemaal niet daarboven, te vinden is, los van de kosmos. Boven de natuurlijke wereld is er eenvoudigweg niets waar de kerkelijke schroef houvast kan vinden! Ik moest onmiddellijk aan dat gezegen denken van die arme eenzame vreemde vogel.

Huib Schumacher

gen dat de vieringen een blijvend hoog niveau behouden."

Hoe gaat het financieel?

"We begonnen als stichting met een lege kas. De samenwerking met Veldhoven is natuurlijk kostenbesparend. De dirigent, de pianist en de voorganger bieden wij een honorarium. Maar sommige voorgangers beschouwen hun werk als gift in natura. Daarnaast zijn de huur van de kapel en de kosten voor tekstboekjes de grootste posten. Bij het leerhuis wordt 7,50 euro van de bezoeker gevraagd. Bij onze vieringen is er alleen een collecte.

Hoewel er bij een viering gemiddeld ruim 100 bezoekers zijn, zijn de collectes niet kostendekkend. We zijn dus afhankelijk van verdere giften en hebben gelukkig een aantal vaste en incidentele donateurs. Dankzij hen is de jaarrekening tot nu toe sluitend."

Hoe kijken jullie terug op ruim twee jaar SOVE?

"Het doel van SOVE is het bieden van inspiratie en verdieping op een vernieuwende en aanstekelijke manier. In onze vieringen is plaats voor mensen van allerlei achtergrond, zowel van binnen als van buiten de kerken, om in saamhorigheid kennis te nemen van Het Verhaal. We krijgen veel positieve reacties. Het blijkt dus goed mogelijk om met een kleine groep een ekklesia samen te laten komen en wij ervaren dat telkens weer als een wonder."

Zie voor een overzicht van het SOVE-seizoen 2012-2013 en de bezoekadressen: www.ove.dse.nl
Voor telefonische informatie: 040-2444078.

EEN NEDERLANDS PRIESTERMANIFEST?

Vrouwen in het ambt?! In de r.k.-kerk?! Onbespreekbaar! Deze reactie is toch niet meer van deze tijd?! Vrouwen zelf ervaren het als discriminatie. Zij zien dat zij feitelijk een grote rol spelen in de kerk, daar onmisbaar zijn.

In onze maatschappij hebben zij overal gelijke posities en ontwikkelingsmogelijkheden, er zijn slechts enkele situaties/groepen waar zij uitgesloten zijn. Het lijkt mij dat de uitsluiting van vrouwen uit kerkelijke ambten in de r.k.-kerk niet langer houdbaar is.

Ik weet mij gesteund door de Oostenrijkse groep *Pfarrer-Initiative*, een in 2006 opgerichte vereniging van pastoors en diakens in het aartsbisdom Wenen. Op 19 juni 2011 publiceerde deze de open brief *Aufruf zum Ungehorsam*, een oproep aan collega's om een aantal achterhaalde liturgische regels te overtreden. In deze Aufruf stellen zij ook dat de toelatingseisen voor het priesterambt dringend moeten worden verruimd nu het priestertekort zo groot is. Medio 2012 hadden 400 Oostenrijkse priesters/pastores en 12.000 leken de *Aufruf* ondertekend (voor meer details: www.pfarrer-initiative.at).

Inmiddels is in diverse landen een eigen *Pfarrer-Initiative* gevormd, bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, met 600 priesterleden. In Duitsland zijn er zelfs meerdere, georganiseerd per bisdom. Elders hebben bestaande vernieuwingsbewegingen de handschoenen opgepakt.

In Vlaanderen heeft de *Werkgroep Kerkenwerk* een manifest uitgebracht onder de titel *Gelovigen nemen het woord*. Dit manifest, inhoudelijk breder dan de *Aufruf*, maar zonder het woord ongehoorzaamheid, is via internet door ruim achtduizend gelovigen onderschreven, van wie ca. driehonderd priesters. Belangrijk is dat de Vlaamse bisschoppen zich bereid hebben verklaard tot een gesprek met de werkgroep (zie www.gelovigen-nemen-het-woord.be en www.hetmanifest.org).

In Nederland is het tot nu toe stil. Dat is verklaarbaar. Een dergelijk initiatief moet van onderaf komen, van de huidige ambtsdragers zelf. En daarvoor is er op het ogenblik geen gunstig klimaat, we zouden eerder van een repressief klimaat kunnen spreken. Kijk naar de brief van kardinaal Eijk met de *Nadere instructie over de eucharistie* die alle pastores in het aartsbisdom Utrecht (en ik dus ook) in maart 2012

kregen toegestuurd. Die brief eindigt met de volgende zin:

“Mocht ik in de toekomst onverhoopt moeten vaststellen dat de voor de H. Eucharistie (...) geldende liturgische voorschriften andermaal zijn geschonden dan zal ik niet schromen om daarvoor de verantwoordelijken canonieke sancties op te (...) leggen, intrekking van de verleende pastorale zending niet uitgesloten.”

Een regelrechte bedreiging dus, met strafoplegging en zelfs met ontslag!

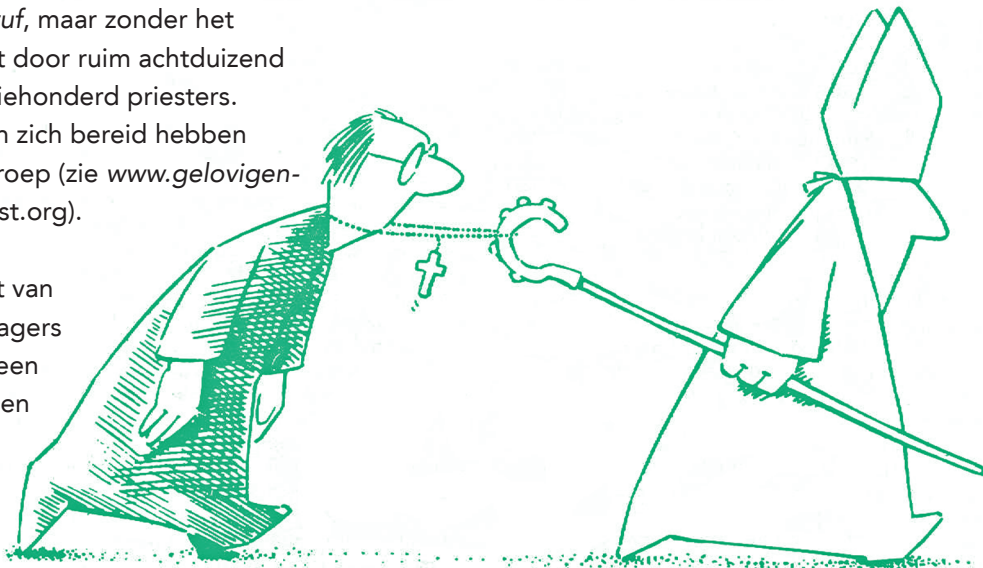
Een eigen *Pfarrer-Initiative* is in Nederland dus niet te verwachten. Daarom zou Mariënborg, als enige nog bestaande vernieuwingsbeweging in Nederland, naar mijn mening hier het voortouw moeten nemen. Wat te denken van een Nederlands manifest?

Prof.dr. P.G. van Hooijdonk

De auteur is emeritus hoogleraar Praktische Theologie aan de KTU Amsterdam en Utrecht, priester van het aartsbisdom Utrecht.

Stuur uw reactie naar Mariënborg Magazine (zie blz. 2, redactie-adres) of naar Podium van de vernieuwde website: webmaster@marienburgvereniging.nl.

“Dat we slachtoffer waren van de nazi’s staat in ons publieke geheugen gegrift. Maar dat in onze koloniale geschiedenis ook de nodige slachtoffers gemaakt zijn, lijken maar weinigen te willen weten. Alsof niet tot op de dag van vandaag sommige kerken nog gebruik maken van de erfenissen die zijn nagelaten door mensen die aan slavenhandel hebben verdiend.” Viering van 150 jaar afschaffing van de slavernij. Viering...?

EEN HALF MILJOEN SLAVEN OP

Het slavenfort Elmina, bij Accra in Ghana, is voor Afrikanen hét symbool van de slavernij en de koloniale overheersing door Europa. Fort Elmina, onneembaar, werd door Jan van Nassau in 1630 door een slimme manoeuvre veroverd op Portugal. Dat was ook hard nodig, want hij had een flink stuk Amazonegebied in handen weten te krijgen en daar waren slaven nodig. Fort Elmina was hét verzamelpunt van slaven en hét vertrekpunt voor slavenschepen.

Fort Elmina ligt in het stadje São Jorge da Mina in Ghana, de vroegere Goudkust, op 155 kilometer ten westen van de hoofdstad Accra. Jaarlijks werden hiervandaan 2.000 slaven overgebracht naar de West-Indische eilanden of Latijns-Amerika, minimaal vier schepen per jaar. In totaal verscheepte Nederland, dat wil zeggen de West-Indische Compagnie en diverse particulieren, rond de 450.000 slaven op een totaal van naar schatting 10 à 11 miljoen slaven. Nederland was een middelgrote speler op dit gebied.

Tweehonderd jaar, tot Engeland onze hegemoniale macht overnam, zou Fort Elmina Nederlands bezit blijven. Nederlandse christenen, die zich de God van de joden hadden toegeëigend, de bevrijder uit de slavernij, bouwden er een kapel met daarbij een tekst uit psalm 132: “En De Heer heeft Sion verkoren.” Nederland als het nieuwe Sion, de Heer die zijn zegen betoonde door dat kleine landje rijk te maken en het machtigste land op de wereldzeeën. Met zijn helden Michiel de Ruyter en Piet Hein, zoiets als heden ten dage de Somalische zeerovers. Met dit verschil dat de Nederlandse zeerovers van toen de beste schepen hadden. Onder de kapel zijn de kerkers waar de slaven werden vastgehouden tot er een schip vertrok. Vlak

ILLUSTRATIE: WOELOEM
WIM HESSELS †

voor de ingang tot de kapel is een luik in de vloer, door dat luik werd hun eten toegeworpen.

Lucratieve wereldhandel

De Nederlanders hebben van de zeventiende tot de negentiende eeuw een stempel gezet op de slavenhandel, zowel waar het gaat om het transport van de mensen als om het uitbaten van de slavenarbeid. Complete grachtengordels zijn in het westen van Nederland verrezen, mogelijk gemaakt door geld verdiend met de mensenhandel (er zijn uit die jaren ca. 80 Amsterdamse adressen van slavenhandelaren bekend). Nog steeds behoren de protestantse diaconieën van de grote steden tot de rijkste van Nederland, waarbij nogal wat dood geld per testament is overgemaakt door mensen die daarmee postuum hun geweten enigszins hebben kunnen zuiveren. De slavenhandel is geen Europese uitvinding. En het waren natuurlijk niet alleen Nederlanders die zich met slavenhandel bezighielden. Maar je moet achteraf wel zeggen dat het de Nederlanders waren die de slavenhandel uitbouwden tot een lucratieve wereldhandel. De Engelse overheid nam in 1806 een verbod aan om nog langer slaven in de Engelse bezittingen in te voeren. Menig Nederlands

schip negeerde het Engelse verbod. Want Suriname had slaven nodig, omdat er te veel arbeidskrachten stierven als gevolg van de slechte behandeling. Engeland schafte de slavernij in zijn geheel af in 1833. Frankrijk volgde in 1848. Maar Nederland aarzde nog.

Pas op 1 juli 1863, dertig jaar na het voorbeeld van de Britten, klonken 21 kanonschoten in Paramaribo en werden de slaven vrije mensen. Ter compensatie voor het verloren eigendom betaalde de Nederlandse regering aan de eigenaars een schadevergoeding van 300 gulden per slaaf. Slavenhouders maakten vlak voor de afschaffing extra jacht op weglopers om zoveel mogelijk compensatiegeld op te strijken. De vrijmaking wordt jaarlijks op 1 juli gevierd als het Ketikoti feest (ketenen verbroken).

TRANSPORT

Aanknopingspunten

De Evangelische Broedergemeente in Zeist heeft de Raad van Kerken uitgenodigd voor een kerkelijke herdenkingsdienst op 1 juli 2013. We zouden die dan in gezamenlijkheid en solidariteit kunnen vieren. Vieren...? Ook de Raad van Kerken, als een verband van voornamelijk 'witte' kerken, realiseert zich dat er dan aan onze, de 'witte' zijde, nog een traject te gaan is:

"Dat we slachtoffer waren van de nazi's staat in ons publieke geheugen gegrift. Dat in onze koloniale geschiedenis, mede door toedoen van de toenmalige, 'witte' kerken, ook de nodige slachtoffers gemaakt zijn, lijken maar weinigen te willen weten. Velen hebben het gevoel alsof dat kolonialisme en de slavernij iets uit de prehistorie zijn. [...] Alsof niet tot op de dag van vandaag sommige kerken nog gebruik maken van de erfenissen die zijn nagelaten door mensen die aan slavenhandel hebben verdiend. En alsof de kwalijke beginselen onder de slavernij niet steeds weer de neiging hebben de kop op te steken. Aanleiding genoeg dus om ons samen te bezinnen op gedrag waardoor mensen tot slaven worden gemaakt, ook vandaag nog. [...]" "We zouden graag zien dat parochies, gemeenten of groepen en geloofsgemeenschappen, scholen, bibliotheken en andere instellingen aandacht geven aan het slavernijverleden van Nederland."

De Raad adviseert kerken om vooral lokaal te zoeken naar aanknopingspunten. Mensen kunnen die vinden in een historische plek, een gebouw, museum, standbeeld of iets dergelijks. Natuurlijk zijn er ook veel Nederlanders die zich niet hebben verrijkt met de slavernij. Wie in Drenthe opgroeide en als knecht in de veenkoloniën werkte, had eerder het gevoel zelf slaaf te zijn en te worden misbruikt. Arme boeren uit Groningen en Gelderland emigreerden als zogenaamde Boeroes vanuit Nederland naar Suriname, maar waren daar aan de onderkant

van de samenleving weinig beter af dan ze eerder waren in Nederland. Daarom zet de Raad van Kerken een zeer lokaal, concreet idee neer en hoopt dat veel groepen er aan meewerken: "We zouden graag zien dat [al die locaties] hun ervaringen in een brief samenvatten of tekeningen sturen of iets dergelijks, die we als kerken op 1 juli 2013 een plek kunnen geven bij de viering, liefst samen met een woord van herinnering, verootmoediging en vreugde over de afschaffing van de legitimiteit van slavernij. We hopen op uw medewerking, zodat het thema in eigen kring een plek krijgt."

Bazengedrag

Vorig jaar merkte ik in Colombia, hoezeer slavernij nog in het lijf zit. Ik logeer daar op een kokosplantage, in het huis van de eigenaar, een Latino, Spaans gezicht dus, of Arabisch als je wilt. Zestig meter verderop op het terrein staan drie heel kleine houten huisjes, ze lijken op schuurtjes. Daar wonen drie zwarte families die de plantage bewerken. De baas steekt met mij het modderterrein over om me twee jonge poesjes te laten zien die daar lopen. Dan sta ik feitelijk onaangekondigd in hun *living*: kindje op de grond zit te eten, kindje aan de borst te drinken. Later, als we weer op 'eigen terrein' zijn, roept de baas even kort en hard, en dan komt een van de mannen van ginds overgestoken om een bevel in ontvangst te nemen. Verder blijven ze op afstand. Een dag later zal ik zien hoe een zwarte dorpschotemetoot (een vrouw, ik moet het bekennen) datzelfde gedrag vertoont. Terwijl ik bezig ben met de begeleiding van een workshop stapt ze zonder aankondiging naar binnen, met het volste recht, en spreekt de aanwezigen toe. De slavernij is afgeschaft, het bazengedrag en de hiërarchie met de verhouding van *recht tegen rechteloos* is gewoon overgenomen door de zwarten die nu een baas zijn. Neem van mij aan dat het nog generaties gaat duren voordat de zwarte gemeenschappen in die landen deze slavencultuur kwijt zullen zijn.

De auteur (Berlijn, 1946) was lid van de Giordano Bruno Gemeente te Utrecht. Zij is werkzaam als theologe in Lombok (Utrecht) en in Colombia.

Een authentieke, niet zelden schrijvende beschrijving van wat het oude rooms-katholieke systeem aanrichtte in de levens van idealistische mensen.

MOEDERKERK OF MOEDERS KERK

Onze kerk is in Nederland aan het imploderen. Datzelfde verschijnsel is ook te zien in de hele gemoderniseerde wereld, de beide Amerika's, Australië, overig Europa. De kerk groeit en bloeit tegelijkertijd in de (nog) niet gemoderniseerde landen en regio's. Kunnen wij iets leren uit wat bij ons gebeurde en wat thans volop gebeurt in die andere gemoderniseerde gebieden? Daarvoor is een geduldige en correcte analyse nodig. Voor de belevingen in de katholieke gezinnen uit de jaren '60 en '70 is dit geprobeerd door Jos Palm met zijn boek *Moederkerk*.

De historicus Jos Palm werd in 1956 geboren als jongste van zes kinderen in het gezin Palm-Welsing te Zeddam. Hij beschrijft de gang van zaken in dat gezin. Voor een deel is het de gewone opvoeding in een katholiek middenstandsgezin in de naoorlogse jaren. Maar dan wel wat intensiever dan in vele andere gezinnen. Beide ouders waren sterk kerkgebonden, de vader het meest. Vanuit de waarden van de eigen opvoeding in de periode tussen de beide wereldoorlogen, de echte periode van het Rijke Roomse Leven, proberen beide ouders hun kinderen op te voeden.

Zij slagen daar aanvankelijk goed in, maar het kantelen van de collectieve maatschappelijke waarden in de jaren '60 en '70 resulteert bij de meeste kinderen in andere, tegengestelde keuzen. De ouders blijven ontgoocheld achter, teleurgesteld in hun kerk en hun kinderen. Bij pater Kotte en daarna bij een andere conservatieve splintergroepering in onze kerk vinden zij een

schuilhoek. Op die manier hebben zij tot hun dood toch nog een omgeving die hen bevestigt in waarden die zij niet vanuit een eigen onafhankelijke positie konden overstijgen.

De rechterraand

Deze beschrijving gebeurt telkens met een open oog voor de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland. Vanuit demografische en statistische gegevens (bespreking van de Acht Mei Beweging ontbreekt overigens) schetst de auteur telkens het bredere kader. In het eigen gezin speurt hij naar de uitwerkingen. Maar dan draait hij vaak de richting om. Vanuit de – toch niet zelden benauwend rooms-katholieke – waarden thuis analyseert hij wat in Nederland gebeurt. Soms vermeldt hij wel, dat zijn gezin aan de rechterraand van onze kerk leeft, maar dat verhindert hem niet om er toch een grote mate van representativiteit aan toe te kennen.

De vernieuwingen in onze Nederlandse kerk zijn – daarbij volgt hij de door hem klassiek genoemde these van Simons en Winkeler – “een revolutie van boven”. Deze these zegt dat allerlei elitaire personen en groepen in onze kerk probeerden hun visie door te drukken bij het eenvoudige volk. Dat had daar niet om gevraagd en was er ongelukkig mee.

Ik vraag me af of dat zo te stellen is. De grote respons die bisschop Bekkers en kardinaal Alfrink met hun moedige maar ook prudente leiding opriepen, doet anders vermoeden. Bij de begrafenis van Bekkers stonden die gewone mensen overal op de route van Den Bosch naar Sint Oedenrode langs de weg, aangeslagen over deze tragisch vroege dood. In heel Oost-Brabant vind je straten, pleinen, scholen en tehuizen die naar hem vernoemd zijn. Een paar jaar geleden werd Bekkers nog gekozen tot de beste katholiek van de voorbije eeuw. Bij de begrafenis van Alfrink zag je vergelijkbare taferelen. Ook zijn naam siert menig openbare ruimte, scholen en andere gebouwen. En deze bisschoppen moesten ook niet door de politie naar hun zetel

gebracht worden, zoals later bisschop Ter Schure in Den Bosch. Het lijkt erop dat het raster van het Zeddams gezin toch te smal is.

Te goeder trouw

“De tijden veranderen zo snel dat iedere generatie in een wereld leeft die slechts gedeeltelijk bekend is aan de generatie die eraan voorafgaat.” Deze conclusie van Palm (blz.179-180) gaat ook op voor de manier waarop hij terugkijkt op de periode van het Rijke Roomse Leven en op die van zijn eigen opvoeding. De middeleeuwen wisten het al: “Alles wat wordt waargenomen/ vastgesteld, wordt waargenomen/vastgesteld op de wijze van de waarnemer”. Dat gaat voor ons allen op. Vandaar de grote nadruk en zorgvuldigheid in de wetenschap om altijd de randvoorwaarden van betrouwbaarheid en geldigheid van de kenacten (waarnemingen/vaststellingen) in het oog te houden. Daar vertoont dit boeiende, hier en daar ontroerend geschreven portret gebreken.

Met name het uitgangspunt dat de clericale elite in de periode van de jaren '20 tot '50 vanuit een duidelijke manipulatie-strategie de kudde heeft geleid, lijkt mij voor discussie vatbaar. Ik heb zelf die periode voor een goed deel meegemaakt, geboren 1934, misdienaar 1942, enzovoort. Ik ben nog steeds dankbaar voor het vele waardevolle dat ik daar heb ontvangen. Het heeft mijn leven verrijkt en diepgang gegeven.

Ik ben in de loop van de jaren ook de tekorten, ideologieën en hypocrisie gaan zien. Maar ik ben ervan overtuigd dat onze priesters en bisschoppen toen volstrekt te goeder trouw waren, evenzeer als wij producten van het systeem. Let wel: deze clerici legden nog niet in vrije wil de feodale eden van trouw af aan de bisschop van Rome, zoals nu iedere kandidaat voor bisschops- of pastoraalsambt. Dat zou hun intellectuele integriteit ook te na geweest zijn.

Lege hulzen

Het sluitstuk van de ondergang van Rooms Nederland wordt door Palm beschreven aan de hand van de uitvaarten van zijn ouders. Daarna stopt de maatschappelijke relevantie van onze kerk in Nederland. Abrupt. Is hij, zoals veel leeftijdgenoten en velen in de generatie na hem, van mening dat onze kerk zichzelf al lang overleefd heeft, maar dit zelf nog niet in de gaten heeft? Ik zou het bijna denken. En veel wijst daar natuurlijk ook op. Een van de laatste fasen in het verval van grote organisaties bestaat uit het nog formeel voortbestaan van organisatiestructuren die tot lege hulzen geworden zijn. Maar enige nadere analyse van deze ondergang zou toch gepast hebben. De auteur is groot geworden in het milieu van maatschappij-analyse van de jaren '60 en '70 in Nijmegen en aanverwante locaties. Het instrumentarium om te onderscheiden tussen de zaak zelf en de ideologieën daaromheen moet hem bekend zijn. Toch gaat hij niet in op de kloof tussen kerk en gemoderniseerde wereld. Geen woord over de van voor 1789 daterende, volstrekt feodale gezagsverhoudingen. Ook niets over oorspronkelijke kern en latere ideologische aanbouwsels bij de theologieën over kerk, ambt, sacramenten, enzovoort. (Over deze kerkelijke zaken spreekt hij wel uitvoerig bij de beschrijving van het milieu thuis.)

Ook geen woord over de vele nieuwe geloofsgemeenschappen, waaruit blijkt dat de keuze van zijn ouders toch niet zo representatief was. Wellicht onttrekt zich dit aan zijn waarneming, omdat het katholieke milieu nooit het zijne geworden is. Maar een historicus zou toch kunnen nadenken over het opmerkelijke feit dat een van de dragende levensbeschouwelijke bewegingen in onze westerse cultuur ineens weg lijkt te zijn. Of leeft zij voort in allerlei andere en meer authentieke vormen dan welke hij waargenomen heeft? Eerder “Moeders kerk” dan “Moederkerk”?

Niettemin toch een authentieke, niet zelden schrijnende beschrijving van wat het oude systeem aanrichtte in de levens van zo idealistische mensen. En zij waren niet de enigen.

Jos Palm: Moederkerk – de ondergang van Rooms Nederland.
Amsterdam/ Antwerpen, Uitgeverij Contact, 2012, € 19,95.

PRECIEZEN EN REKKELIJKEN?

Het Nederlands kent uit de tijd van de reformatie de prachtige termen 'precies' en 'rekkelijk'. Preciezen zijn van mening, of nemen op vertrouwen aan, dat wat geschreven staat – en ook nog wat daarover is overgeleverd – letterlijk waar is. De rekkelijken geven ruimte aan argumenten die daartegen pleiten, zij willen zelf tot een overtuiging komen.

In het christendom zijn evenveel 'waarheden' als er kerken zijn. Binnen elk van die kerken is er over de eeuwen natuurlijk wel degelijk verandering in de leer ontstaan, al doet men graag of het niet zo is.. Maar bij de preciezen heeft hij de beste papieren die kan zeggen dat hij gelooft zoals de vaders geloofden. Ook dat God de wereld schiep in zeven dagen, en dat Jezus de 'zoon' is van die God? Ja, dat ook. Zelf behoor ik tot de rekkelijken, en ben dolblij dat ik in een land woon waar de preciezen mij niet (meer) hun opvatting kunnen opdringen.

Binnen de islam is die ontwikkeling nog lang niet zo ver. Rekkelijken hebben het niet gemakkelijk. Wie onderzoek doet naar het ontstaan van de Koran, bijvoorbeeld, heeft het – om het zachtjes uit te drukken – moeilijk. Immers de Koran is, in de vorm waarin wij hem nu kennen, door Allah zelf aan zijn Profeet geopenbaard, begin zevende eeuw in Mekka en Medina. En daarmee basta.

Nicholas Wade bracht mij in zijn prachtige boek *Het Geloofsinstinct* op het spoor. Dat gaat over de vraag waarom religiositeit ontstond en waarom deze voortbestaat. Hij zoekt het in de genen: immers, die groepen onder de primitieve mensen, vanaf zo'n zestigduizend jaar geleden, die een religie hadden – al dansten zij voor de maan – hadden door de samenbindende kracht van die religie een hogere kans op overleven dan mensachtigen zonder zo'n band. Wade zet zich daarmee zowel af tegen schrijvers als Hawkins, die helemaal niets van religie willen weten, als tegen hen die religie een van god gegeven waarheid vinden. Tegen beide zegt hij: het zit in onze genen. Daarover echter even niet.

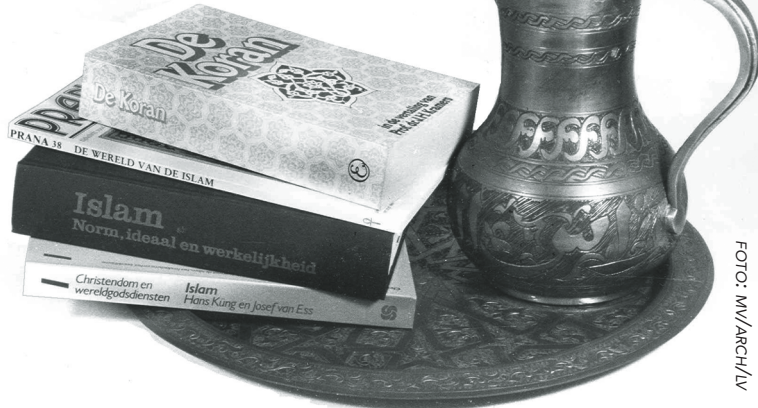

FOTO: MV/ARCH/LV

Wel heb ik het over Wades hypothese over het ontstaan van de islam. In het jaar 622 zou Mohammed zijn gevlucht van Mekka naar Medina. In datzelfde jaar moest het Byzantijnse Rijk zich terugtrekken uit Jeruzalem. De macht werd er overgenomen door de Arabische Umayyad-dynastie. Deze had behoefte aan een funderende religieuze mythe. Zo ontstond de Koran. Dat verklaart ook waarom Abraham en Jezus zo'n grote rol daarin krijgen. De auteurs hebben ruimschoots geput uit beide tradities, in Jeruzalem aanwezig. Dat was in Mekka niet mogelijk geweest. Aldus, heel in het kort, de hypothese.

De Canadese schriftkundige Robert Kerr heeft nog een aanvullend bewijs. Hij zei in *Trouw* (4 aug.) dat in Mekka in 622 een ander Arabisch schrift gebruikt werd dan in Palestina en omgeving, waar een Aramese alfabet gold. Er is geen enkele Koraninscriptie uit de zevende eeuw gevonden in dit Zuid-Arabische schrift. Wel zeer talrijke in het schrift dat in en om Palestina gold. Die stammen uit de tijd ruim na 622. Rekkelijken hebben met zulke empirische vondsten geen probleem. Het grote verhaal dat zo'n oud boek vertelt blijft voor hen inspirerend. Maar niet letterlijk.

O, was dit maar de algemene opvatting! Hoeveel leed zou ons dan niet worden bespaard, nu veroorzaakt door preciezen die hun opvatting willen opleggen aan anderen.

Nicholas Wade: *Het geloofsinstinct – Het succes van religie.* [*The Faith Instinct*] Ned. vert. Mieke Hulbosch. Uitg. Contact, Amsterdam, 2010; 334 blz., € 24,95.

"HET IS MOEILIK OM DE KERK ALS INSTITUUT NOG SERIEUS TE NEMEN"

De Veluwezoom met Oosterbeek aan de Rijnsoever is een paradijselijke omgeving. Er wonen gewone mensen die met vallen en opstaan iets moois van hun leven willen maken. Het recht moet ook de gevallen weer fatsoenlijk op de been helpen en toekomst bieden. In zijn functie aan het gerechtshof in Arnhem bemoeit Yvo van Kuijck zich ermee en wil de rechtspraak humaner inzetten, ook in de kerk. *Mariëburg Magazine* sprak met hem.

Wanneer hij in 1951 in Nijmegen geboren wordt, dreunt het bombardement van 1944 nog altijd na in het leven van zijn ouders. Ook het feit dat een oom in de oorlog in het concentratiekamp Vught het leven moest laten, brengt de vraag rond recht en onrecht van kindsbeen af in zijn leven.

Zijn vader is advocaat en zijn moeder maatschappelijk werkster, mensen die van wanten weten en inzicht hebben in het gangbare leven. Yvo is de oudste, er volgen nog drie zusjes. Ze groeien op in de Dominicusparochie en voelen zich thuis in de kerkelijke cyclus van uitbundige feesten en mooie liturgie. Hij is vijf jaar en wordt dan al 'bloempotmisdienaar': kaarsje vasthouden, belletje rinkelen. Vervolgens maakt hij carrière als acoliet, medewerker aan het parochieblad en zo meer.

GRONDSLAGEN VAN HET RECHT

Na de lagere school gaat hij intern naar het Dominicuscollege. "Even weg uit het meidenhuishouden", zegt hij nu, "dat opende mijn ogen voor een boeiende wereld van verschillende karakters in die gemeenschap. Je leert er met ambivalenties omgaan. Ik was een slow-starter die op de achtergrond bleef. Vanuit die positie observeerde ik nauwkeurig en leerde in die verscheidenheid mezelf te leren zijn." Na een jaar is het daar genoeg en vervolgt hij zijn opleiding op de Nebo van de

Redemptoristen, ook in Nijmegen. Een leerzame tijd waarin hij ook betrokken raakt bij de Pax Christi Voettochten

Na het behalen van zijn gym-alpha in 1970 komt de vraag: Hoe nu verder? Zo vlak na het Tweede Vaticaans Concilie is er in kerk en samenleving in die jaren heel wat gaande. Politieke modellen en sociologische maatschappijopvattingen en vergezichten te over. In die wirwar valt zijn keuze op de studie van rechten en filosofie. Van Kuijck: "In de loop van de geschiedenis komen alle belangrijke ethische kwesties aan de beurt. In de deugdenleer van Aristoteles wordt het dilemma al weergegeven: te forse dapperheid leidt tot roekeloosheid en te grote voorzichtigheid tot lafheid. En Jean-Paul Sartre, de linkse filosoof van de moderneren, stelt in zijn *Les chemins de la liberté*, de wegen van de vrijheid, de eeuwige vraag van vrijheid en geweten." Verder vormen de coryfeeën van die jaren zoals bisschop Bekkers, Anna Terruwe en Han Fortman zijn geestelijke voedingsbodem. Hij raakt steeds dieper thuis in de ingewikkelde materie van recht, rechtvaardigheid en humaniteit. In 1975 studeert hij af, onder meer bij professor Kees Schuijt in Nijmegen. Het punt waar alles om draait is: "Datgene wat wij 'recht' noemen, vastgelegd in regels, hoe komt dat tot stand en is dat nog echt rechtvaardig voor alle betrokkenen? Recht kan namelijk ook té rechts zijn, voortgekomen uit rechtse belangen. Te links kan natuurlijk ook. Het gaat erom om de grondslagen van het recht voortdurend kritisch te bevragen in het licht van de maatschappelijke ontwikkelingen."

DE WIJZE VAN STRAFFEN

Met deze bagage betreedt Van Kuijck als rechtelijk ambtenaar-in-opleiding de gerechtelijke arena. Na zijn opleiding is hij een groot aantal jaren aanklager. Tenslotte belandt hij bij het Hof in Arnhem waar hij de zwaardere zaken in hoger beroep te behandelen krijgt. Vanaf 2011 is hij voorzitter van de Penitentiaire Kamer, die is belast met beslissingen over TBS-zaken. Hier gaat het om de wijze van straffen, zegt Van Kuijck. "De samenleving, zeg maar de straat en de politiek, is in dit tijdsgewricht behoorlijk punitief en eist steeds zwaardere straffen. Dat lijkt wel voldoening te geven bij zware misdrijven, maar het is de vraag of dat binnen ons rechtssysteem past, en daarom juist geen onrecht wordt. Ook degene die de meest afschuwelijke dingen heeft uitgehaald, heeft recht op een

toekomstperspectief.

Dan heb ik het ook over de mensen in de TBS. Je moet ze de mogelijkheid geven om via een proefverlof weer te wennen aan het vrije leven. Je mag de sleutel naar een herkansing nooit weggooien en niemand alle hoop ontnemen. In de psalmen wordt al gezegd dat je het kwade moet haten, maar de zondaar beminnen. Ook teksten in het Nieuwe Testament ademen deze geest. Ons recht bepaalt alleen maar het ethisch minimum en moet blijven zoeken naar het optimaal humane in regelgeving en uitvoering daarvan. Een goede rechter heeft altijd een slecht geweten, omdat hij op zoek naar de waarheid en een juiste belangenafweging niet zeker weet of hij de juiste beslissing neemt."

Recht in nu eenmaal geen wiskunde. Dat vraagt om een voortdurende kritische houding. Van Kuijck: "Het is jammer dat de behandelaars van TBS-veroordeelden de laatste tijd steeds terughoudender worden om proefverlof aan te vragen. Ze zijn bang voor de onderbuikgevoelens van de straat en de oneliners in de politiek. Begrijpelijk, die angst voor recidive en de roep om wraak. Maar de samenleving en de politiek geven dan blijk van te weinig vertrouwen in de behandelaars en de rechter die toetst of de behandeling voldoende resultaat gehad heeft. De eenzijdige roep om veiligheid leidt uiteindelijk tot onevenwichtigheid en rechteloosheid."

Uitsluiting van ieder risico kan geen enkel rechtssysteem garanderen, tenzij je mensen volledig afschrijft, maar voor zo'n systeem hebben wij als samenleving gelukkig niet gekozen. Het blijft uiteindelijk altijd een recht doen aan de belangen van het slachtoffer, maar ook aan die van de geestelijk gestoorde dader.

HORIZONTAAL OVERLEG

In deze wereld van de rechtspraak is Van Kuijck ook nog eens katholiek. "De nestwarmte van vroeger in het gezin en in de parochie met zijn liturgische franje, dat beviel wel. Ook nu nog in bepaalde mate, zeker in vergelijking met de reformatorische kerken. die me toch te kil en te verbaal overkomen. Maar helaas, ook bij ons katholieken is er veel dat niet meer klopt. In Oosterbeek hadden we in de persoon van Anton Wissing gelukkig een heel wijze en aimabele pastoor die zelfs mijn tweede huwelijk – met Chantal – een passende sacramentele vorm wist te geven."

Enthousiast werkte hij mee in de parochie, als lid van het parochiebestuur. Maar na pastoor Wissing kwam al gauw de clustervorming met alle schaalvergroting en afstandelijkheid van dien. Alles werd weer strakker en de liturgie oppervlakkiger. Waarom zou je dan nog naar de kerk gaan?

"Met andere bezorgde katholieke gelovigen was ik ook betrokken bij het BIPA, Beraad Inzake Parochiële Aangelegenheden. "Er was landelijk gezien verdraaid veel behoefte aan zo'n horizontaal overleg van verantwoordelijke leken die nog zo gek waren om de parochiële kar te trekken. Maar wat gebeurde? De bisschoppen negeerden ons en werkten ons zelfs tegen. Het 'eigen aandeel' van de leek in de kerk, uitdrukkelijk onderschreven door het Tweede Vaticaans Concilie, werd weer eens niet serieus genomen."

De almacht van de hiërarchie, die vanuit het Vaticaan aangestuurd wordt, kan gekenmerkt worden als een verkalkte gerontocratie, oude mannen die buiten de alledaagse werkelijkheid staan en de wereld van vandaag niet meer kunnen

Yvo van Kuijck: "Het 'eigen aandeel' van de leek in de kerk, uitdrukkelijk onderschreven door het Tweede Vaticaans Concilie, werd weer eens niet serieus genomen."

inspireren. Het is moeilijk om de kerk als instituut nog serieus te nemen. "Zo denk ik in weemoed aan de pastorale geest van bisschop Bekkers en aan mensen als Schillebeeckx en Hans Küng die met hun theologische onderbouwing ons geloof bij de tijd brachten."

Vanaf 2004 raakte hij als jurist betrokken bij de rechtsgang rond het seksuele misbruik in de kerk. "In de vorm van de bisschoppelijke Beoordelings- en Adviescommissie (BAC) van 'Hulp en Recht' probeerden we een en ander fatsoenlijk voor alle betrokkenen netjes op een rijtje te krijgen. De follow-up die aan onze adviezen gegeven werd door de bisschoppen was weinig professioneel. Hierdoor en vanwege een meningsverschil over procedurele kwesties is de voltallige BAC op 1 januari 2008 opgestapt. Tot dan toe ging het per jaar nog maar om een handvol klachten over seksueel misbruik, maar in 2008 was het hek van de dam en was er geen houden meer aan. Na het rapport van de commissie-Deetman concludeer ik dat de kerk ook hierop 'te laat en met te weinig' heeft gereageerd."

FOUTE KERKSTRUCTUUR

"De grote fout in onze kerkstructuur is dat alle macht in één hand ligt en een *top-down*-structuur kent. De kerk kent geen scheiding van machten en de geloofsgemeenschap wordt onvoldoende gehoord. Niet alleen juridisch maar ook pastoraal leidt dat tot ernstige misstanden. Daarom zou de kerkstructuur op de schop moeten. Zoals nu heeft de kerk geen toekomst. De schandalen van uiteenlopende aard die de laatste tijd vanuit het Vaticaan aan het licht komen, wijzen steeds meer in die richting. Zonde eigenlijk."

En toch, vanaf zijn jeugd heeft hij warme herinneringen aan zijn geloofsverleden. "Hoewel ik nu nog zelden naar de kerk ga, ben ik toch nog gelovig en heb de behoefte aan religieuze belevingen. Zoals ik me vroeger al met een paar vrienden terugtrok in een abdij zoals de Slangenborg of de Achelse Kluis om tot rust en bezinning te komen, zo spreekt me vooral nu het mededogen van het Zenboeddhisme erg aan. Daarin gaat het vooral om het leven in zijn wezenlijke facetten te doorleven zonder het op een krampachtige wijze te willen vasthouden, en te accepteren dat we sterfelijke wezens zijn. De *ars moriendi* – de kunst van het sterven – is daarbij ook heel belangrijk. Maar ook op dit punt slaat de kerk vaak de plank mis en is ze niet overtuigend bezig omdat ze de *ars vivendi* – de kunst om eerst hier te leven – met haar achterhaalde leerstellingen verkeerd voor het voetlicht brengt."

Ja, er is alle reden om het leven van een mensenkind evenwichtig op koers te houden. Juridische structuren en spirituele beleving behoren daarin hand in hand te gaan. Een boeiende opgave om vanuit de rechtswetenschap en de religie hiermee bezig te blijven.

DE WAVE

In de aanloop naar het EK-voetbal wapperde mijn grootgrutter met *wuifbandjes* om de overwinning te stimuleren. Maar Oranje ging roemloos kopje onder. Bij mijn volgende inkoopronde vroeg ik dus of ze ook *huilbandjes* hadden. Nee, die kwamen in hun kraam niet te pas. In elk stadion zie je regelmatig die gezellige onnozelheid van de *wave*, zo'n golf van opspringende, enthousiaste toeschouwers. Als die *wave* bij het verliezende vak aankomt, stopt hij vaak. Wanneer een kwartier later de kansen gekeerd zijn, krijg je het omgekeerde liedje. Elkaar sportief jennen en peper in de wonde strooien, dat moet kunnen.

Wie hoog van de toren blaast, kan diep vallen. Zo kreeg ooit ene Dirk Scheringa van de DSB-bank het op zijn heupen en stak fors boven het Friese grasveld uit. Toen begon ook het hele bankwezen te schommelen en als een tsunami van torenhoge schulden de wereld te overspoelen. 'Streng zijn voor Griekenland en geen gesjoemel met iets anders dan drie procent', kraaiden onze ministers richting Akropolis. En even later zochten ze zelf krampachtig naar een reddingsboei.

Deze schommeling van fortuin en ondergang is van alle tijden. De Gouden Eeuw was het dieptepunt van uitbuiting en slavernij. De glorie van het Rijke Roomse Leven waar hoogerwaarden om de haverklap de raarste goddelijke waarheden uit hun hoge hoed toverden, ging ten koste van slaafse gelovigen die dit circus gaande moesten houden. Zo langzaam komt de *wave* nu van onderop en stroomt bergop, om hen die dachten dat ze hun schapjes op het droge hadden de stuipen op het lijf te jagen. Iets dergelijks gebeurde met de surfer die poogde op een golf van vijftieng meter als wereldkampioen te triomferen. Al gauw tuimelde hij vanaf datzelfde hoogstandje naar beneden, kreeg flink de oren gewassen en moest alle moeite doen om in het ruime sop zijn vege lijf te redden.

Surfend en golvend dobberen we door het leven, net als de eeuwige deining van de zee. Maar goed ook, want stilstaand water is verstikkend, en stroming brengt zuurstof waarmee we snakkend, snikkend en juichend ons leven gaande houden. Dus geen tijd om te versuffen.

Leon Goertz

FOTO'S: MARGRIET KRIJNEN

De foto hiernaast links werd genomen in de voortuin bij Theo en Net de Graaf in Biest-Houtakker, een Brabants kerkdorp langs het Wilhelminakanaal, behorend tot de gemeente Hilvarenbeek. Theo was en is meer dan 25 jaar lid van het parochiebestuur, actief tot behoud van parochie en kerkgebouw (foto rechts). Hij kreeg daarvoor in 2009 de zilveren erespeld van de parochie. In 2010

de kerken van Haghorst, Esbeek en Biest-Houtakker dicht zijn. Argumenten? Het gebruikelijke rijtje: teruglopend kerkbezoek, onderhoudskosten, priester tekort. Maar deze drie kerken kunnen zich nog jaren goed bedruipen en verzorgen. De echte reden is waarschijnlijk gebrek aan vertrouwen: wanneer je de zaak aan de mensen overlaat. Want, zo is de gebruikelijke uitroep, 'waar blijven we dan?' Bedoeld wordt dan het handhaven van de bekende standpunten en geloofsinterpretaties van onze regelvaste medegelovigen. Alleen veilig in clericale handen. Daarom moet over de hele wereld de eeuwenoude parochiestructuur op de schop. Het is beslist een opdracht vanuit het Vaticaan. Slechts enkele, niet zo Rome-getrouwe bisschoppen doen daar niet aan mee, bijv. in Poitiers, Frankrijk. En er komen overal weiger- of protestgroepen van gelovigen: Zwitserland, Ierland, Oostenrijk, België, Duitsland, Verenigde Staten, Australië. Ook bij ons zien we tientallen nieuwe kleine geloofsgemeenschappen, waar medegelovigen hun eigen verantwoordelijkheid nemen, "het brood breken in iemands huis", zoals ooit ook de eerste christenen deden, beschreven in het Nieuwe Testament (Hand. 2,46).

kregen de parochies Hilvarenbeek, Diessen, Esbeek, Haghorst en Biest-Houtakker een schrijven van het bisdom Den Bosch: of zij maar wilden besluiten tot fusie. Overleg verliep moeizaam. Hilvarenbeek wilde niet. Ook Esbeek en Biest-Houtakker werden niet overtuigd door de aangedragen argumenten. Maar het bisdom verordonneerde: per 1 juli 2013 moeten

✂ Word lid - Word abonnee - Bon

MEE DISCUSSIËREN MET MARIËNBURG

Als vereniging bevordert Mariënburg discussie over onderwerpen die leven onder kritisch katholieken en stimuleert daarbij inbreng vanuit de katholieke traditie. Concreet gebeurt dit via de interactieve website en door middel van dit Mariënburg Magazine. Voelt u ervoor om zich hierbij aan te sluiten? Dan:

De heer/mevrouw (a.u.b. aangeven wat van toepassing is)

Naam: .....

Adres: .....

Postcode en plaats: .....

- wordt lid van de Vereniging Mariënburg en ontvangt vier keer per jaar Mariënburg Magazine (€ 30,- per jaar)
- wordt lid van de Vereniging Mariënburg en hoeft geen abonnement op Mariënburg Magazine (€ 12,50 per jaar)
- abonneert zich op Mariënburg Magazine, maar zonder lidmaatschap van de vereniging (€ 20,- per jaar)
- meldt zich voor drie proefnummers van Mariënburg Magazine (€ 5,-)
- is lid en wil een geschenkabonnement op Mariënburg Magazine geven aan:

De heer / mevrouw (a.u.b. aangeven wat van toepassing is)

Naam: .....

Adres: .....

Postcode en plaats: .....

Datum: .....

Handtekening: .....

De (eventueel fotokopieerde en) ingevulde bon in gesloten envelop zonder postzegel opsturen naar:

Secretariaat Mariënburg – Antwoordnummer 223 – 3800 VB Amersfoort

of alle gegevens per e-mail zenden naar: secretariaat@marienburgvereniging.nl